EGO

MAANDBLAD VAN DE
HUMANISTISCHE
GEESTELIJKE
VERZORGING VOOR
MILITAIREN
JANUARI 1980

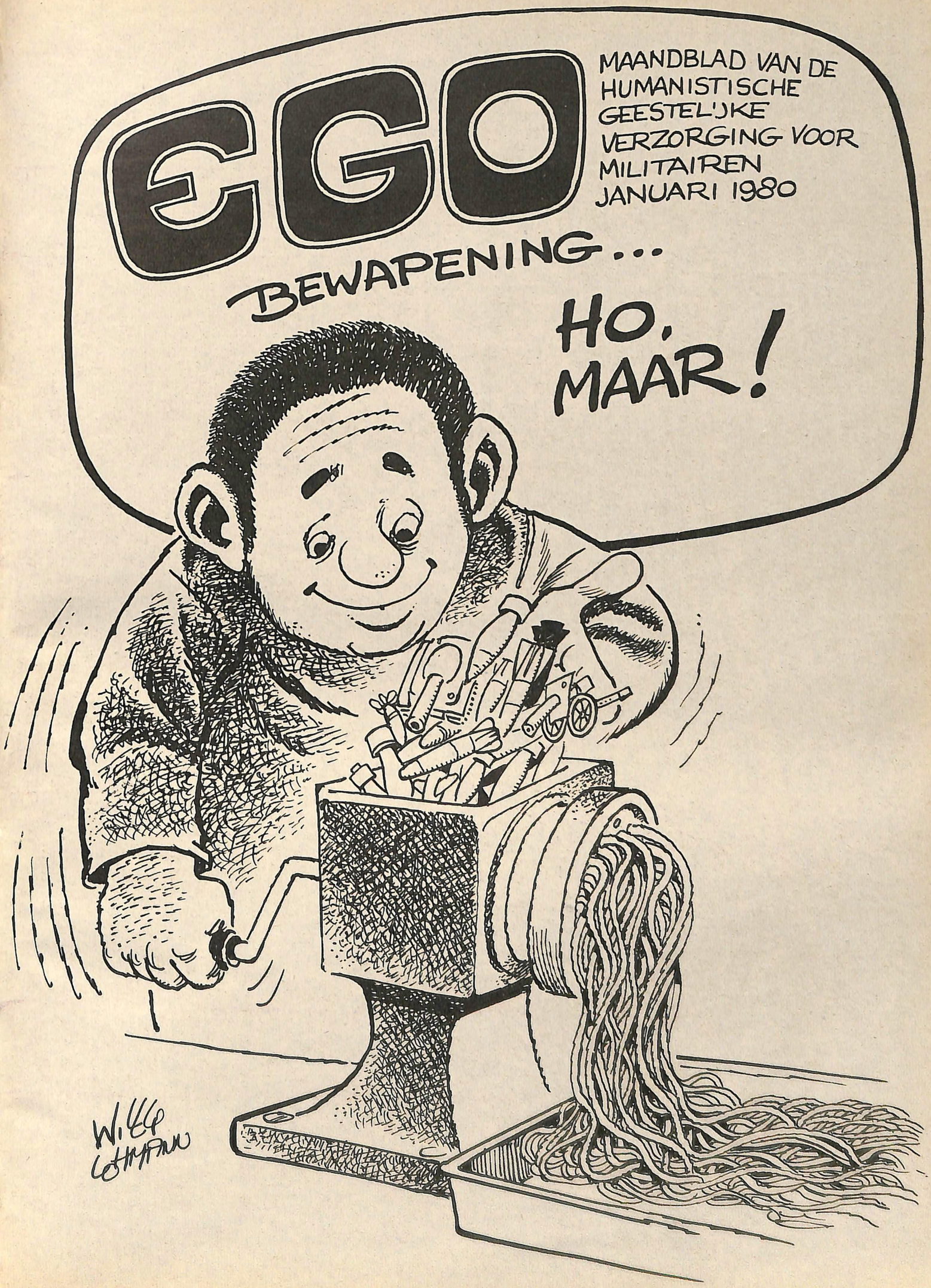

EGO

MAANDBLAD VAN DE HUMANISTISCHE GEESTELIJKE VERZORGING VOOR MILITAIREN.

nr. 1 – januari 1980
19e jaargang

Abonnementsprijs *f* 12,– per jaar, te storten op postgirorekening 480414 t.n.v. Hoofdraadsman Humanistische Geestelijke Verzorging te Driebergen.
Militairen ontvangen het blad op aanvraag zonder betaling.

Redaktie:

Joos Sinke (voorzitter), Frank Spoelstra (sekr./eindred.), Rob Buitenweg, Wim Heij, Hans Schonk, Arjen Struijk.

Adres red. en admin.:

Bureau hoofdraadsman Coornherthuis, Hoofdstraat 84, Driebergen. Tel. 03438-2878.

Vaste medewerkers:

Seine van de Belt, Karel Bloema, Anton Constandse, Sietse van der Hoek, Erik van der Hoeven, Jan Kooijman, Willy Lohmann, Frits Maas, Leo van Opzeeland, Rien Robijns, Jan Stoof, Jeroen de Valk, Frans Wermer, Hans van Wissen, Dick Zaal.

Vormgeving/realisatie:

Joop van Rossum/Frank Spoelstra

Druk:

Brouwer Offset b.v. Utrecht
Gedrukt op kringlooppapier

Inhoud

Verklaring van de dienst HGV	2
Modernisering kernwapens	3
Het Noorden:	4/5
Zwaarden omsmeden	6/7
Iran	8/9
Geknipt voor u	10
Gifgassen	11
Dona Flor	12/13
Portugal / Vaste prik	14/15
Opvoeden tot mondigheid (1)	16/17
Ernst Barlach	18/19
Borssele en het kernafval	20/21
Boeken e.d. / Afscheid / EGO-puzzle	22/23

EGO: keerpunt

Verklaring van de HGV bij de strijdkrachten

1. Mei 1979 hebben congres en Hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond hun verontrusting uitgesproken over het stijgend vermogen van de mensheid zichzelf te vernietigen. Met name de kernbewapening dreigt zich tegen het voortbestaan van mens en wereld te keren. Daarom is besloten tot een brede diskussie binnen en rond het Verbond, met het doel in 1980 tot een humanistische standpuntbepaling te komen. Hiertoe werd een diskussienota op brede schaal verspreid.

2. Teneinde deze diskussie niet te doorkruisen heeft het Hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond besloten terzake van de modernisering van de kernwapens in Europa op dit moment geen verklaring uit te geven.

3. Onderstaande verklaring wordt echter met medeweten van het Hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond uitgegeven, vanuit het besef dat de Dienst Humanistische Geestelijke Verzorging bij de Strijdkrachten een eigen verantwoordelijkheid draagt met betrekking tot de krijgsmacht en alle daarmee verbonden problematiek.

Verklaring
De dienst Humanistische Geestelijke Verzorging bij de Strijdkrachten, overwegende dat:

a. De toenemende bewapening het voortbestaan van de mensheid bedreigt;

b. Uitbreiding en technische verfijning van de kernbewapening het gebruik van deze wapens waarschijnlijker maakt;

c. Een verdere nuclearisering van de Europese bewapening niet de veiligheid vergroot maar de kans op vernietiging van Europa doet toenemen;

d. Bij het thans bestaande nivo van bewapening beschouwingen over militaire krachtsverhoudingen steeds minder zinvol worden;

e. De strategie van „bewapenen om te ontwapenen" in het verleden reeds eerder heeft gefaald;

f. Met de plaatsing van 572 nieuwe middellange afstandsraketten een nieuwe onomkeerbare fase van de bewapening zijn intrede doet, waardoor het denken en spreken over terugdringen van de rol der kernwapens haar zin dreigt te verliezen;

g. Het de hoogste tijd is een daad te stellen welke duidelijk maakt dat terugdringing van de rol van de kernwapens haar ernst is;

stemt in met de door de kamermeerderheid aangenomen motie Stemerdink/Brinkhorst en doet een dringend beroep op de regering dit standpunt van de kamer over te nemen en bij de komende NAVO-raad te verdedigen. Daarnaast kunnen wij, vanuit onze specifieke verantwoordelijkheid voor de **mensen** binnen de krijgsmacht, niet nalaten aandacht te vragen, en dit geldt de kernbewapening in haar algemeenheid, voor de problematiek van de individuele verantwoordelijkheid. Het doen beslissen over gebruik van en het doen afwerpen of lanceren van kernwapens door individuen in de krijgsmacht laadt een onevenredig grote verantwoordelijkheid op hun schouders. Dit besef dringt meer en meer door in de krijgsmacht en dient ook van invloed te zijn op de demokratische besluitvorming met betrekking tot de kernbewapening.

Driebergen, 10 december 1979.

Modernisering kernwapens exit?

De historische betekenis van 6 dec!

Toen op donderdag 6 december de motie Stemerdink (geen produktie; geen plaatsing op Nederlands grondgebied van nieuwe kernwapens) door de Tweede Kamer werd aangenomen, was er zonder meer sprake van een historische gebeurtenis. Heel het jaar 1979 door en zeker in de tweede helft van dat jaar, hing het vraagstuk van de modernisering van de kernwapens in Europa als een zwaard van Damocles boven de Nederlandse bevolking. Steeds indringender bleek dat de bevolking die modernisering niet wilde. Een proces van ongeëvenaarde bewustwording kwam op gang en de sluiers van de term „modernisering" (een woord waaronder de produktie en invoering van 572 atoomraketten in Europa schuil ging) werden weggetrokken.

Parlement en publieke opinie
De ene pressiegroep na de andere kwam in het geweer en bracht de publieke opinie in beroering. De publiciteitsmedia concentreerden hun aandacht op dit vraagstuk. Er werden congressen belegd. Positiebepalingen „pro" en „contra" begonnen zich steeds duidelijker af te tekenen.
Lang trachtte een deel van het parlement de druk van de publieke opinie te negeren. Met name de regeringspartijen, met de VVD als harde kern, bleven hardnekkig op hun standpunt staan: het zag er lang naar uit dat ook Nederland in de maalstroom van de modernisering zou worden meegetrokken. Het kabinet, bewerend dat terugdringing van de kernbewapening één van haar centrale beleidsuitgangspunten was, bleek warempel die intentie tot terugdringing om te zetten in de bereidwilligheid tot medewerking aan uitbreiding en intensivering van het kernwapenpotentieel in Europa.
Eén ding kon niet uitblijven: vroeg of laat moest de afstand tussen de op terugdringing afstevenende meerderheid van de bevolking en de bedoeling van het kabinet en een deel van het parlement om „modernisering" toe te laten, te groot worden. En dat gebeurde dan ook! De overtuigingskracht van de „modernisten" nam af. De geloofwaardigheid van de „terugdringers" nam toe. Het geweten van de parlementariërs kwam onder steeds grotere druk. En het ongelooflijke gebeurde: de buitenparlementaire verontrusting maakte zich meester van het besluitvormingsproces in de Tweede Kamer. Het Nederlands geweten had het Binnenhof veroverd: een golf van dreigende herbewapening liep stuk. De aanvaarding van de motie Stemerdink was daarvan het zichtbare bewijs.

Geen eindpunt
De aanvaarding van deze motie heeft echter een veel bredere en diepere betekenis dan het „eindpunt" van een proces van massale bewustwording en gewetensvorming, hoe belangrijk dit feit op zichzelf ook moge zijn.
Ze heeft, ten eerste, verderdragende betekenis vanwege het feit dat het mogelijk blijkt om bij werkelijk fundamentele beslissingen het geweten van de burgers wakker te schudden en zodanig te mobiliseren dat het halt wordt toegeroepen aan een als noodlottig ingeschatte ontwikkeling. De kwestie van de modernisering heeft aangetoond dat het demokratisch gehalte van de Nederlandse samenleving zich heeft bewezen. Dat geeft hoop voor nu en voor de toekomst.
De aanvaarding van de motie Stemerdink heeft ook groot belang omdat het aantoont, dat diepe zedelijke verontrusting niet halt houdt bij de grenzen van groeperingen, partijen en frakties. Buiten het parlement bleek dat uit het feit, dat demonstraties en bijeenkomsten velen verenigden die op andere punten elkaars opvattingen niet delen. Binnen het parlement kwam dat (dramatisch voor het CDA) tot uiting in het „overlopen" naar de oppositie (P.v.d.A en D'66) van tien CDA-bezwaarden. Mensen worden kennelijk **zichzelf** in die situaties waarin het geweten dwingt één keuze te maken met uitschakeling van alternatieven en risico's. De tien dissidenten **waren** kennelijk zichzelf.

De aanvaarding van deze motie heeft nog een derde diepere en bredere betekenis dan een parlementair gebeuren sec. Ze is niet alleen de bekroning van een proces van maatschappelijke bewustwording, maar er kan ook een vingerwijzing naar de toekomst aan worden ontleend.

Nieuwe hoop
De werkelijke gevaren van de bewapening, van de „krankzinnige vrede", zijn tot veler verstand en gevoel doorgedrongen. Het vanzelfsprekende van het denken in termen van afschrikking en militair machtsevenwicht, is doorbroken. Daarom is de **grootste betekenis** van de aanvaarding van de motie Stemerdink wellicht gelegen in **het ontstaan van een nieuwe hoop**. De hoop dat, nu modernisering in Nederland lijkt te zijn afgestopt, de weg van werkelijke terugdringing kan worden ingeslagen. Nederland **kan** in dat proces van terugdringing een rol spelen. De krachten daartoe blijken aanwezig.
Overigens: bij het ter perse gaan van dit EGO-nummer kon nog niet worden vastgesteld welke de direkte gevolgen van de motie Stermerdink zijn voor het NAVO-beraad in Brussel, noch voor de positie van het kabinet-Van Agt. Wat ook gebeurt op korte termijn is wel belangrijk, maar uiteindelijk niet doorslaggevend. Van werkelijk belang blijft wat een demokratie met de kernbewapening aanwil. En dat is terugdringing en ophouden ermee!

Joos Sinke

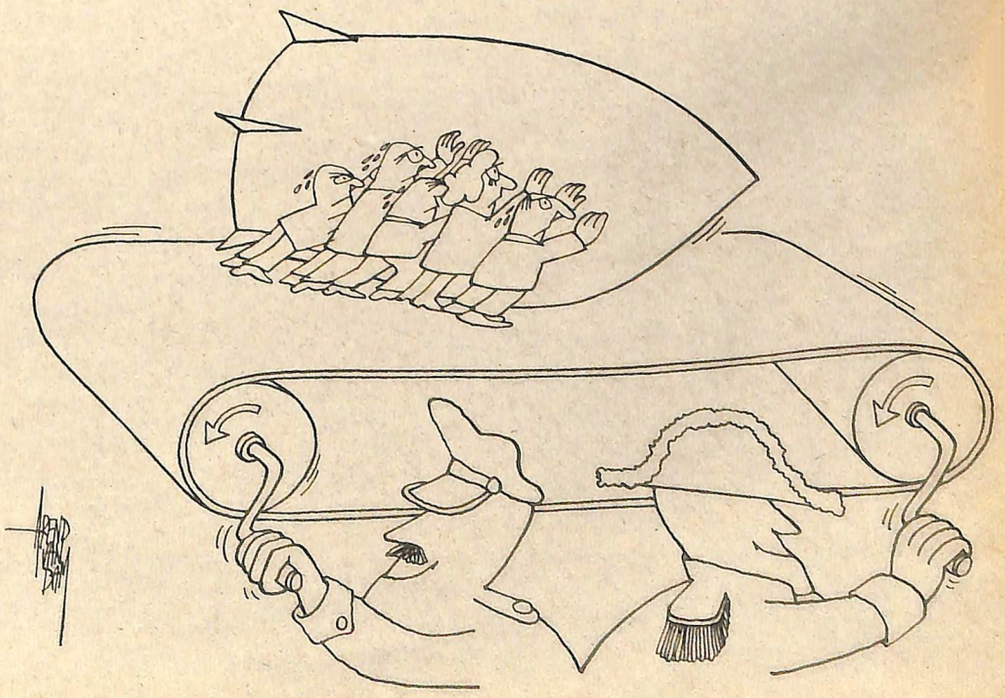

Het Noorden: Ierland van de Lage Landen

De tachtiger jaren zijn begonnen. Dit te zeggen is natuurlijk een kanjer van een gemeenplaats. Zoals in het voorbije jaar ook als cliché de tachtiger jaren te pas en te onpas aangekondigd zijn in allerhande beschouwingen, vooral in vergelijking met de meer of minder revolutionaire zestiger jaren. Hoe het ook zij, de tijden veranderen. Sociaal-economisch niet het minst. Waarschijnlijk valt dit het best waar te nemen in gebieden die het meest afhankelijk zijn van de heersende conjunctuur. Iets wat in zichzelf sterk genoeg is, overleeft altijd en zonder kunstgrepen. Heel anders ligt het bij een regio als Noord-Nederland. Veranderingen laten zich immers het duidelijkst aflezen aan zwakke organismen.
Sietse van der Hoek zal in enkele verhalen proberen dit te illustreren aan de hand van de Noordnederlandse ervaringen tot nu toe. Om te beginnen de oppervlakkige schets, zoals die over het Noorden des Lands in naslag- en VVV-achtige werken zou kunnen voorkomen.

Zoiets als het Ierland van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, dat is Noord-Nederland. Groen, wijds, met veel water – en soms de herinnering aan de verhalen over de witte wieven in de lucht daarboven. Vraag er de mensen maar naar. Door alle eeuwen heen zijn ze waargenomen, de nevelige gestalten van vrouwen, de witte wieven van het verlangen. Noord-Nederland is ook het land van de boer wiens eerste woorden tot de lieve heer gericht waren, direct nadat die hem geschapen had en die tot zijn schepper sprak: Ga van mijn land af.

"Ze gelijken op zeevarenden als het water de omgeving bedekt, en op schipbreukelingen als het water is teruggeweken", schreef de latijnse schrijver Plinius de Oudere, toen deze met een Romeins legioen omstreeks het begin van de christelijke jaartelling langs de Eems dit gebied binnentrok om de opstandige Friezen aan het Romeinse gezag te onderwerpen. Plinius zag ze wonen op de terpen of wierden, verhogingen in het onbedijkte land langs de zee.

Tot op de dag van vandaag zijn ze in het landschap bewaard gebleven: Op aarden bulten in het vlakke land kleine dorpjes met de kerk in het midden. Dit is op de zee gewonnen grond. Een eeuwenlang proces van aanslibbing door de zee en de mens die er met zijn schop een nieuwe dijk omheen legt. De landaanwinning behoort nu nagenoeg tot het verleden. De Waddenzee is een te belangrijk natuurgebied om in te polderen. Aan de overzijde beschermt een rij Waddeneilanden het Wad tegen de Noordzee. Texel, Vlieland, Terschelling, Ameland, Schiermonnikoog tot en met Rottum. Het laatste eiland onbewoond nu, een kleine zandplaat even ten westen van het Duitse kuuroord/waddeneiland Borkum. Niets herinnert er meer aan de pakhuizen, waarin vijfhonderd jaar geleden de kooplieden uit de hanzestad Groningen hun goederen opsloegen. Ook de zeerovers zijn verdwenen die vanaf Rottum de vaarwegen op de oostelijke Waddenzee onveilig maakten.
De Waddenzee, gebied waar de grens tussen land en zee eeuwig heen en weer schuift, behoort tot de natuur. En de laatste tientallen jaren ook tot de recreant. Tienduizenden watersporters bevaren er jaarlijks de geulen. Nog veel meer toeristen bevolken jaar in jaar uit de Waddeneilanden. De Waddenzee behoort tenslotte ook aan de werkende mens, aan het economisch bedrijf. Waddenzee in conflict.
Het zijn eveneens natuurelementen die mensen lokken naar de meren in Friesland en in de kop van Overijssel. Unieke vaarwaters voor de rust- en de watergenieters. Sneek vormt het wereldse centrum.
En zodra het een beetje wintert, dienen de vaarten, de kanalen en de meren een andere nationale sport in Noord-Nederland: het rijden op de schaats. In vroegere eeuwen vaak de enige manier om van plaats A naar dorp B te reizen. De winter vroor immers alles toe en wierp mensen en gemeenschappen op zichzelf terug. En tot op heden valt er geen Fries, wat zeg ik, nauwelijks een Noord-Nederlander te vinden die niet hoopt op een winter zo streng dat de Elf-

Vette klei en boerderij in het Groninger Oldambt.

stedentocht gereden kan worden per schaats.
Vooral de Friese stadjes langs de vroegere Zuiderzee weten de bezoeker te verwarren; hij waant zich vreemdeling in welk jaargetijde dan ook. Beroemde zeehandelsteden als Staveren, Hindeloopen, Makkum, en ook Franeker hebben hun vergane glorie tot in de twintigste eeuw overeind gehouden.

Bijna de helft van het landschap van Friesland, Groningen, Drente en Overijssel is gemaakt door de turfgravers. Letterlijk gemaakt, met de schop en de kruiwagen, door generaties mannen, vrouwen en kinderen. Gemaakt uit de onmetelijke, hooggelegen moerassen die Noord-Nederland en het aangrenzende deel van Duitsland bedekten. De venen van Oost-Groningen en Drente en van Hannover die alle tot het ene grote Bourtanger Moor behoorden. Saterland en Düvelsmoor noemden de mensen dit barre land. Maar het was ook korte tijd het land van het zwarte goud, toen het turf voor brandstof leverde aan de fabrieken en aan de huizen van de burgers. Maar vraag niet wat het werken en het wonen betekenden voor de duizenden veenarbeidersgezinnen – tot in de twintiger en dertiger jaren van deze eeuw. Het land is nu afgeveend en landbouwgrond geworden – en het veenmuseum in Barger-Compascuum bij Emmen probeert de herinnering levend te houden.

Oost-Groningen leek direct na die verveningsperiode één van de grote industriepolen van West-Europa te worden. Met Silezië en het Ruhrgebied was het een eeuw geleden economisch het meest belovend. De omvangrijke turfvaart bracht scheepsbouw met zich mee. Meer dan de helft van de Nederlandse zeeschepen had op zeker moment in de Veenkoloniën zijn thuishaven. De door de turfafgraving blootgelegde dalgronden leverden grondstoffen voor grootscheepse industriële verwerkingsmogelijkheden: Aardappels voor de aardappelzetmeelindustrie en stro voor de kartonfabrieken. Er

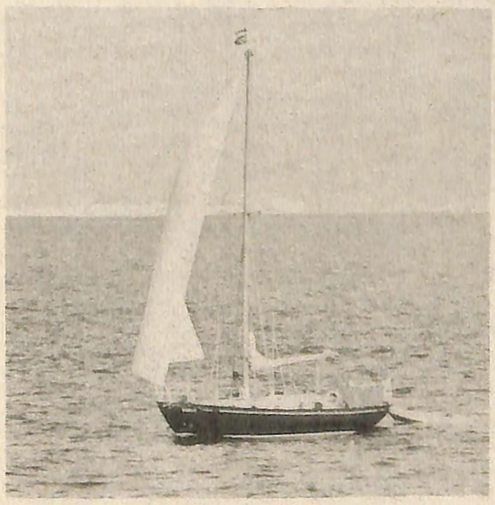

Watersport op de Waddenzee

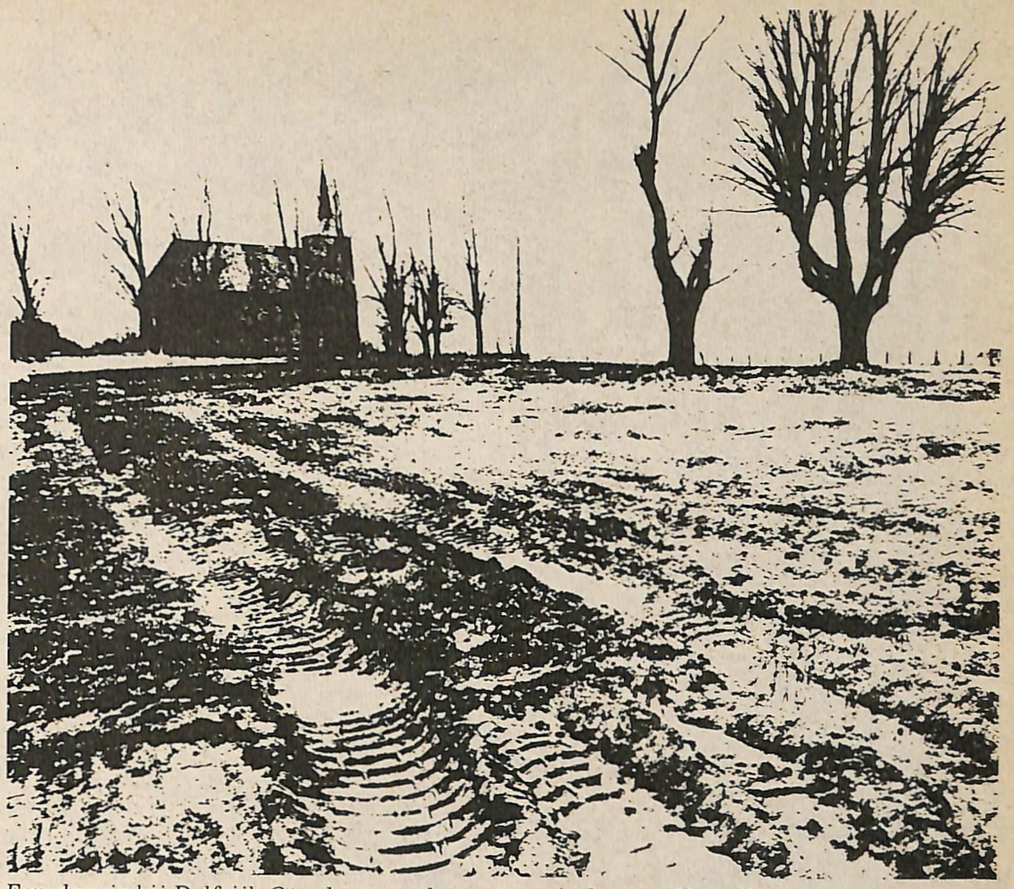

Een dorpje bij Delfzijl, Oterdum, verdween voor industrie. Het offer van de Oterdummers was grotendeels tevergeefs.

waren goede aan- en afvoerwegen (de turfkanalen), grote aantallen goedkope arbeidskrachten, kapitaal om te investeren, energiebronnen (de turf) en een groot reservoir voor lozing van het afvalwater.
De Veenkoloniën in Groningen en Drente raakten bevolkt met een internationale mengeling van mensen hopend op betere tijden. De tijden veranderden inderdaad, de industrie organiseerde zich in grotere verbanden en de Veenkoloniën werden veroordeeld tot de status „probleemgebied". Dat zijn ze vandaag de dag meer dan ooit.
De Veenkoloniën hebben altijd een strenge scheiding gevormd tussen het noordelijk en het zuidelijk deel van Noord-Oost-Nederland: Tussen het groene, agrarische Groningen met de zeer grote boerderijen en het parkachtige Drente met de kleine, in zichzelf besloten esdorpjes. Heuvelend, stukken hei hier en daar en bijna verborgen de graven van de verre voorouders, de hunebedden. Tenslotte als centraal punt de stad Groningen. Van oorsprong meer Saksisch dan Fries en meer Hannoveraans dan Hollands. Zoals de stad Groningen is ook het gehele Noorden des Lands. Op een beperkte oppervlakte vindt de bezoeker wat hij of zij op zijn best kan zoeken: De geschiedenis van de mens en wat het menselijk geslacht door de eeuwen heen met zijn omgeving gedaan heeft – door de nood gedwongen. Want het was lang niet altijd eenvoudig in het Ierland van het Verenigd Koninkrijk der Lage Landen bij de zee. Daarover een volgend maal.

Sietse van der Hoek

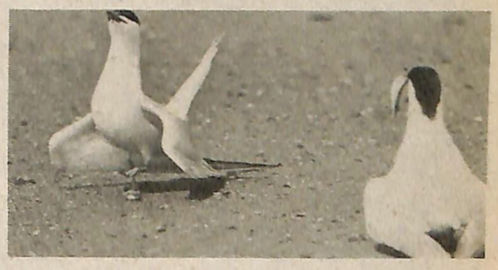

Baltsende visdiefjes

Bergeend

(De hier afgedrukte foto's zijn afkomstig uit de publicatie "Eemsmond Grenzenloos" van de Stichting Werkgroep Eemsmond.)

Zwaarden omsmeden in Ploegijzers:

een taak voor de vakbeweging?

Geschiedenis
Aan het einde van de eerste wereldoorlog, in 1919, vond in Duitsland een kongres plaats van arbeiders uit de industrieën waar wapens gemaakt werden. Het kongres sprak zich uit tegen oorlog en tegen het produceren van wapens.
Het kongres gaf eigenlijk weer wat er in die jaren en in de jaren erna aan ideeën leefden in de wereld van de arbeiderspartijen en de arbeidersbonden. In Nederland vond toendertijd een diskussie plaats tussen het Nationaal Arbeids Syndicaat en het Nationaal verbond van Vakverenigingen (NAS en NVV) over het al dan niet mee willen werken aan de produktie van wapens. Het NVV wilde deze problemen eigenlijk niet bespreken, omdat het een zaak zou zijn van de „politiek", en dat viel buiten het terrein van de vakbeweging. Het NAS probeerde de zaak voor zich uit te schuiven: wapenproduktie is een fundamenteel bestanddeel van de wereld van het kapitalisme, en na de revolutie, wat immers het doel van de arbeiders was, zou er dan geen wapenproduktie meer zijn, dus ook geen probleem meer. Door de krisisproblemen van de dertiger jaren is de diskussie toen gestopt, en het heeft lang geduurd voor er vanuit de hoek van de arbeidersbeweging weer geluiden kwamen die iets te maken hadden met de bewapening en wapenproduktie.

Nieuwe geluiden
Het eerst kwam de Federatie van Amerikaanse Automobiel Arbeiders in 1969 met een verklaring waarin ze de wapenproduktie afwees en zei te willen ijveren voor een omschakeling van de wapenproducerende bedrijven. De grote man hierachter was de voorzitter van deze vakbond, Reuther, die ook al enkele malen had gepoogd leden van het Amerikaanse kongres te winnen voor zijn ideeën. Hij wenste dat de wapenproducerende ondernemingen een bepaald percentage van de winst die ze maakten zouden investeren in het vinden van alternatieve produktiemogelijkheden. Dat is hem nooit gelukt.
Ook in Frankrijk en Engeland hebben de vakbonden onlangs uitspraken gedaan over wapenhandel, ontwapening, en de noodzaak van het vinden van alternatieven voor de wapenproduktie. Het bleven echter uitspraken op een erg abstrakt nivo: konkluderen dat de wapenproduktie veel meer produktiemiddelen gebruikt dan andere produktie, dat de koude oorlogsideologie moet worden afgebroken, dat atoombewapening te gevaarlijk is en moet worden tegengegaan, etc. Er worden echter geen aanzetten tot het opzetten van konkrete plannen gegeven; in de praktijk van de wapenproduktie hebben de arbeiders niets aan deze uitspraken.

Export van wapens?
Een klein stapje verder gingen de Duitse vakbonden, de IG-Metall en de Deutsche Gewerkschaft Bund. Ze moesten echter ook wel, gedwongen door een groep van arbeiders uit wapenproducerende bedrijven die een eigen „vakbond" hadden opgericht met als enige doel het verkrijgen van meer opdrachten voor de

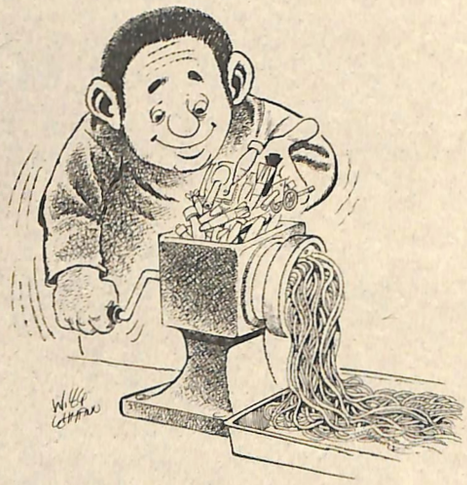

Duitse wapenindustrie. Met name zag deze groep aantrekkelijke kansen in het verruimen van de mogelijkheden om naar de derde wereld wapens te exporteren. Duitsland voerde tot dan toe officieel een vrij strak beleid met betrekking tot wapenexport; niet naar landen die zich in spanningsgebieden bevinden of die onderdrukkende regiems hebben.
Als deze houding van de Duitse overheid versoepeld zou worden, dan kon er heel wat meer worden uitgevoerd, en dat zou dan tal van arbeidsplaatsen opleveren.
De IG-Metall kwam echter onmiddellijk in het geweer met een precies tegenovergestelde mening. Het was volgens haar *moreel* niet aanvaardbaar dat de exportbeperkingen werden verruimd, maar vooral ook *om ekonomiese redenen* moest een uitbreiding van de wapenproduktie worden tegengehouden. De cijfers wezen uit, dat ondanks een sterke groei van de omzet van de wapenproducerende bedrijven, het aantal arbeidsplaatsen hier was teruggelopen. Echter kwam ook nog een ander argument naar voren: door wapens te verkopen aan de derde wereld hebben die landen geen geld meer over om hun ekonomie op te bouwen. En die ekonomie wordt juist opgebouwd met allerlei machines en transportmiddelen die Duitsland zou kunnen exporteren. Als er dus wapens worden verkocht en in die sektor eventueel arbeidsplaatsen geschapen worden, wat histories gezien twijfelachtig is, dan worden in andere sektoren van de ekonomie de groeimogelijkheden, en dus de mogelijkheid van het scheppen van arbeidsplaatsen, tegengegaan. In 1978 schaarde de DGB zich achter dit door de IG-Metall in 1977 ingenomen standpunt.

Nederland
Ook in Nederland bestaan er sinds kort initiatieven om de problematiek van oorlog en vrede aan te kaarten binnen de vakbeweging. In een recentelijk opgerichte afdeling van de Federatie van Nederlandse Vakverenigingen (FNV), de afdeling vakbeweging en levensbeschouwelijke vraagstukken, is het onderwerp naar voren gebracht, vooral uit de hoek van het NKV. In haar visieprogrammas had het NKV reeds meerdere keren het probleem gesignaleerd, zonder overigens verdere stappen te ondernemen.
Het probleem van de bewapening en wapenproduktie werd aktueel voor de FNV door een aantal gebeurtenissen. In de eerste plaats de ervaringen met de orders die als kompensatie gegeven zouden worden voor de aanschaf van de F-16. De FNV had zich nogal ingezet voor die kompensatieorders. Toen echter de order voor de F-16 geplaatst was, werd het aantal manjaren kompensatieorders elke maand geringer. In een paar jaar tijd liep het aantal terug van meer dan 50.000 in 1974 naar slechts ongeveer 10.000 in 1978.
Een andere aanleiding voor de hernieuwde belangstelling van de vakbeweging voor bewapeningsvraagstukken was de funktie die de FNV had in de Adviesraad Militaire Produktie. Deze raad was door de ministers ingesteld om advies te geven over de rol die de nederlandse industrie kon spelen bij de vervanging van wapens. In de raad zaten behalve

drie mensen namens de vakbeweging, ambtenaren en vertegenwoordigers van de wapenproducerende bedrijven. Het bleek echter dat de raad volstrekt niet funktioneerde: de minister vroeg bijvoorbeeld bij de vervanging van de F-16 geen advies aan deze raad. Ook de invloed van de vakbeweging in de raad wordt steeds meer in twijfel getrokken door de FNV.

Bewustwording

Meest belangrijke aanleiding voor de belangstelling van de FNV voor wapenproduktie is echter wel een bewustwording binnen de vakbeweging: kunnen we wel meewerken aan de produktie van bepaalde wapens bijv. atoomwapens, en kunnen we wel meewerken aan de produktie van wapens die bestemd zijn voor diktatoriale regiems zoals in Indonesië of Iran (van de Sjah toen nog). Cees Commandeur, bestuurder van de FNV: „Op die vragen zullen we ook als vakbeweging een antwoord moeten vinden."

De vakbeweging moet ook wel. Vanuit haar achterban, de arbeiders die de wapens moeten maken, wordt de roep om een krachtige houding van de vakbeweging sterker. De orders voor fregatten vanuit Iran en Indonesië waren niet bepaald van harte welkom bij de arbeiders van de scheepswerf „de Schelde" te Vlissingen. Natuurlijk, ze aksepteerden de order en wilden er wel aan gaan werken. Maar de moeite die ze er mee hadden gaf duidelijk aan waar het gemis zat. Zij wisten zelf *geen alternatief*, en vanuit de vakbeweging, de mensen die hen moesten vertegenwoordigen op de hogere nivo's, hadden ze ook niets te verwachten. De FNV had immers geen beleid ten aanzien van wapenproduktie.

Binnen de FNV liggen de zaken ook niet eenvoudig. Lang niet alle bonden van de Federatie zijn enthousiast over de plannen die Cees Commandeur samen met enkele anderen heeft ontworpen in een nota over Vrede en Veiligheid. De argumenten die in de jaren twintig al speelden komen weer naar voren: het zou een zaak zijn van de politiek en niet van de vakbeweging. De vakbeweging zou zich alleen met de behartiging van de belangen van de arbeiders moeten bezig houden.

Zeker in een periode van ekonomiese krisis is het moeilijk je sterk te maken voor een vermindering van de wapenproduktie: de werkgelegenheid staat dan immers nog meer op het spel. Gelukkig echter wil de werkgroep die de nota heeft gemaakt verder gaan dan deze „enge" vorm van belangenbehartiging. Ze wil, zoals ze in haar nota schrijft, aan de ontwapening meewerken op verschillende fronten: het mag niet bij uitspraken blijven.

Meewerken aan ontwapening

Een eerste belangrijke aktiviteit van de vakbeweging op dit gebied is dat ze zitting heeft genomen in het breed

Uit: het jaarboekje 1979 „Welke wapens willen we?" van de dienst HGV.

overleg tegen de kernbewapening, waarin ze samen met vredesbewegingen en politieke partijen probeert de kernwapens de wereld uit te krijgen. Tegelijkertijd heeft de FNV haar positie in het Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken (van Neuman, die een groot voorstander is van nieuwe kernwapens) en in de Adviesraad Militaire Produktie (waarbinnen ze „meewerkt" aan het verkrijgen van orders voor wapenproducenten) ter diskussie gesteld.

Een tweede aktiviteit die de vakbeweging wil ontplooien is het stimuleren van onderzoek naar de mogelijkheden van omschakeling van de wapenproduktie in een industrie die produceert voor vredesdoeleinden. Een dergelijke omschakeling zou zeer ten goede komen aan de werkgelegenheid. In bijna elke andere produktiesektor levert het investeren van geld meer werkgelegenheid op dan in de wapenindustrie (zie bijv. de vergelijking op pag. 14 in EGO van augustus/september 1979). Zolang er echter nog geen zinvolle alternatieven zijn „moet de FNV opkomen voor de belangen van deze groep werknemers, en oog hebben voor hun mogelijke individuele problemen met de wapenproduktie", aldus de nota.

Werknemers

Bij de werknemers moet dan tegelijkertijd een bewustwordingsproces op gang worden gebracht, stelt de nota. Een proces dat er op gericht moet zijn, dat niet de arbeiders in de wapenindustrie nu ineens de last van oorlog en vrede op hun nek krijgen, maar dat wel de vakbeweging en de arbeiders een belangrijke rol kunnen spelen bij de steeds verdergaande

Wapenproductie betekent namelijk behalve mogelijke veiligheid ook nog de mogelijkheid tot diepgaand wetenschappelijk onderzoek, tot versterking van de economie door de verkoop en tot handhaven van de werkgelegenheid door de wapenfabrieken draaiend te houden. Er worden dan ook wapens te over geproduceerd die in feite geen rol spelen in de internationale situatie van een land, maar die slechts een binnenlandse functie vervullen. Je kunt daarbij denken aan de discussie over de vervanging van de Nederlandse Starfighter. De mogelijke vervangers werden toen niet alleen beoordeeld op hun militaire bruikbaarheid, maar ook op de voordelen die ze voor de Nederlandse industrie en de Nederlandse arbeidsmarkt boden.

bewapening of beter gezegd, bij de mogelijke ontwapening. Er zou een wettelijke regeling moeten komen die het mogelijk maakt dat arbeiders werk weigeren als het om militaire produkten gaat, zonder ontslagen te worden of hun uitkering te verliezen. Iets als een wet „gewetensbezwaarden militaire produktie."

De werkgroep in de FNV wil zich duidelijk sterk maken voor het omsmeden van de zwaarden in ploegijzers. Laten we hopen dat de hele FNV de standpunten van de werkgroep overneemt.

Jan Prins

(Studiecentrum voor vredesvraagstukken, Nijmegen)

wapenleverantie: gat in de markt

Iran: Een godsdienstige revolutie die niet naar mensen kijkt

Amerikaanse oorlogsschepen stomen op naar de Perzische Golf, de Amerikaanse bevolking schaart zich als één man achter haar president Carter, anti-Khomeyni-moppen zijn niet van de lucht, kortom er zit een soort oorlogsspanning in de lucht die de wereld in jaren niet heeft gekend.
Oorzaak van dit alles is het verdrijven van de sjah van Iran door één van de islamitische leiders in dat land, ajatollah *Roeollah Khomeyni*, **een grijsaard met weinig goede woorden voor de sjah en voor de moderne westerse wereld.**

Binnenlandse ontwikkelingen
Het feit dat Khomeyni en zijn aanhangers weinig met de sjah ophebben komt vooral tot uiting in de binnenlandse ontwikkelingen die Iran dit jaar heeft doorgemaakt. Alles wat de sjah probeerde te bereiken schaft men zo snel mogelijk af.
Nu is dat op een aantal punten wel nodig. De sjah was weliswaar erg machtig, maar moest daar ook veel moeite voor doen. Hij maakte onder meer gebruik van de Savak, de geheime inlichtingendienst, die elke politieke tegenstander van de sjah hardnekkig en hardhandig vervolgde. Het gevolg hiervan was, dat honderden Iraniërs een afschuwelijke dood zijn gestorven in de martelkamers van de Savak, en dat duizenden anderen jarenlang in miserabele omstandigheden hebben gevangengezeten wegens hun politieke overtuiging.
Een ander punt waarop de sjah zich weinig geliefd maakte was zijn economisch beleid. Weliswaar bezorgde hij zijn land enorme inkomsten uit de ruime olievoorraden, maar uit die inkomsten kocht hij ook weer enorme hoeveelheden wapens. Hij wilde immers Iran tot één van de vijf belangrijkste landen van de wereld maken. De Iraanse bevolking, die grotendeels in bittere armoede leeft, merkte er weinig van dat haar land eigenlijk één van de rijkste ter wereld is. Wel kwam er veel geld uit de Iraanse olie-export terecht op de bankrekeningen van de sjah en zijn familie, in plaats van te worden besteed aan bestrijding van het analfabetisme, verbetering van de sociale voorzieningen en het bevorderen van de eigen landbouw.
Naast dit alles probeerde de sjah ook nog om Iran hardhandig tot een echte eenheid te maken. Het land kent diverse bevolkingsgroepen, waaronder Perzen, Koerden (die al jarenlang een guerrilla voeren tegen het centrale gezag), Toerkmen, Azerbeidstani en Arabieren. Al die groepen hebben een eigen taal, en vormen van oudsher eenheden binnen de diverse rijken waartoe ze ooit hebben behoord. De sjah maakte echter het Perzisch tot de enige taal in het bestuur en het onderwijs, en onderdrukte ook op andere manieren die eigen aard van de diverse groepen (van soms miljoenen mensen).

Invloed van de Islam
Er waren voor de Iraanse bevolking dus redenen genoeg om zich tegen de sjah te verzetten, maar ook al omdat hij veel steun kreeg uit het westen (Amerika leverde steeds wapens, Israël organiseerde de Savak) kon men hem niet wegkrijgen.
Pas toen de Iraanse *kerk* zich in de strijd wierp, wankelde de troon van de sjah. De Iraanse kerk, dat wil zeggen de sjietische tak van de Islam, gaat er van uit dat de Koran het uitgangspunt moet zijn van iedere gezagsdrager. De theologen van de sjietische islam hebben ook duidelijk een politieke taak, hun preken voor de gemeente zijn ook vaak politieke toespraken. Juist omdat de sjah daar niets van moest hebben, schoof hij de kerk enigszins terzijde. Jarenlang is hem dat goed gelukt, totdat er een geestelijk leider opstond die kans zag om de leiding te nemen over het verzet tegen de sjah: Khomeyni. Al vanaf het begin van de jaren zestig verzet deze ajatollah zich tegen de sjah, hij werd dan ook op een gegeven moment verbannen. Maar de islamitische kerk in Iran is zo hecht georganiseerd, dat hij toch voeling kon houden met de bevolking. Vandaar dus dat hij vorig jaar de aangewezen man leek om de leiding op zich te nemen van de opstand tegen de sjah en om, toen de sjah begin dit jaar vertrok uit Iran, in het land zelf de macht in handen te nemen.
Waar dit alles toe geleid heeft is intussen bekend. Khomeyni maakte de islam onmiddellijk tot staatsgodsdienst, en voerde ook weer de islamitische rechtsspraak in (compleet met het afhakken van lichaamsdelen als straf), de islamitische huwelijkswetgeving (waarin de vrouw een miserabele positie inneemt) en nam onmiddellijk afstand van het westen, dat immers steeds achter de sjah heeft gestaan. Iran, zo leek het even, ging terug naar de middeleeuwen.

Terug naar de middeleeuwen?
Nu is het natuurlijk erg gemakkelijk om te zeggen dat een land teruggaat naar de middeleeuwen, vooral als je vol zit met allerlei vooroordelen tegen een cultuur en een godsdienst die je niet goed kent. De ontwikkelingen in Iran zitten dan ook wel iets ingewikkelder in elkaar. Om te beginnen zijn twee doelstellingen van de revolutie verwezenlijkt. De sjah, een dictator, is verdreven, en het westen, dat de sjah steunde en veel geld verdiende aan Iran, is op afstand gezet.
Maar de vraag is nu, of de Iraanse

De sjah (1971) en de keizerin (1976) van Iran.

De ajatolla Khomeyni, hier nog in Frankrijk (1978).

bevolking met dit alles wel veel is opgeschoten. De revolutionaire garde van de islamitische revolutie ging al snel hard optreden, eerst tegen aanhangers van de sjah, en later ook tegen mensen die wel achter de revolutie stonden, maar andere ontwikkelingen in gedachten hadden. Van een verdeling van de rijkdommen van de sjah, vooral het land, is tot nu toe weinig terechtgekomen, en door de olieboycot tegen een aantal landen alsmede door stakingen van werkers in de olie-industrie krijgt het land ook steeds minder inkomsten. Nu stijgen de olieprijzen nog steeds, zodat Iran steeds minder vaten olie hoeft te verkopen om toch een flink inkomen te halen, en koopt het land geen dure wapens meer, zodat het wel met wat minder geld toe kan, maar echt gunstig is deze ontwikkeling niet. Iran moet immers een vijfentachtig procent van zijn voedsel invoeren, en dat kost geld. Komt dat voedsel er niet, dan ontstaat langzamerhand een hongersnood, en dat kun je nou ook niet direct een gunstige ontwikkeling noemen, na een revolutie.
Een belangrijk gevolg van de islamitische revolutie is wel de nieuwe grondwet in Iran, die de democratie die er nog zo'n beetje was helemaal afschaft, en alle macht in handen legt van ajatollah Khomeyni. De stemming over die grondwet, in het eerste weekeinde van december 1979, was alles behalve goed geregeld. Je kon niet in het geheim stemmen en de voorlichting over het wetsvoorstel was ook niet bijster goed. De opkomst was dan ook gering, van de tweeëntwintig miljoen stemgerechtigde Iraniërs is nog geen kwart naar de stembus gegaan, net vijf miljoen mensen (in heel Iran wonen er rond de vijfendertig miljoen). In sommige streken, zoals Koerdistan en Azerbeidstan werd helemaal niet gestemd.

Verzet tegen Khomeyni
Dit alles nu duidt er op dat er in Iran wel even een algehele steun is geweest voor ajatollah Khomeyni, en wel omdat hij de sjah verdreven heeft. Maar nu hij de algehele macht in handen heeft, gaan de mensen beseffen dat ze er in feite nog niet veel op vooruit gegaan zijn. Daar komt nog bij dat de economische situatie van de meeste Iraniërs nog helemaal niet is verbeterd. De werkloosheid is zelfs toegenomen en, zoals al gezegd, er dreigt een voedseltekort. Geen wonder dus dat er in december steeds meer verzet kwam tegen Khomeyni. Verzet dat werd geleid door een collega van hem, ajatollah *Sjariat Madari*, een man die niet zo streng islamitisch is, maar meer wil zoeken naar een minder scherpe tegenstelling tussen de factoren *democratie, technische vooruitgang* en *religie*. Hoe dit verzet zich zal ontwikkelen is op het moment dat ik dit schrijf (begin december) nog niet bekend. Wel is duidelijk dat de islamitische revolutie in Iran veel valse hoop heeft gewekt, in alle lagen van de bevolking. Op zich is dat natuurlijk niet helemaal verwonderlijk, elke revolutie levert teleurstellingen op, de meeste dingen lopen anders dan de mensen verwachten. Maar bij deze islamitische revolutie is er natuurlijk een belangrijke factor in het spel die al bij voorbaat verzekerde dat er teleurstellingen zouden volgen: het geloof.

Geloof geen stuwkracht voor verbeteringen
Zoals iedere vorm van geloof is ook de islam een systeem met een vastgelegde denkwijze die nauwelijks of geen veranderingen toestaat. In de islam baseert men zich in feite nog steeds op de Koran, en op de handelingen van Mohammed, de profeet van Allah. Maar al die dingen stammen uit de zevende en achtste eeuw, en bieden zeker geen antwoord op de problemen die je tegenkomt wanneer je in de twintigste eeuw een land wilt besturen met vijfendertig miljoen mensen en moderne industrieën. Wat dat betreft is de islamitische revolutie misschien een waarschuwing voor degenen die in andere islamitische landen hetzelfde willen bereiken: de islam kan misschien worden gebruikt om je af te zetten tegen de al te grote invloed van het westen op je land, maar wanneer die invloed eenmaal is verdreven, biedt het geloof weinig hulp meer bij het ontwikkelen van een zelfstandige maatschappij waarin de mensen het op zijn minst iets beter hebben dan onder het oude systeem. En dit laatste is toch de bedoeling van een revolutie die door een hele bevolking wordt gedragen.
Voorlopig ziet het er naar uit dat de islamitische revolutie de Iraniërs wel veranderingen heeft gebracht, maar weinig verbeteringen.

Jan Stoof

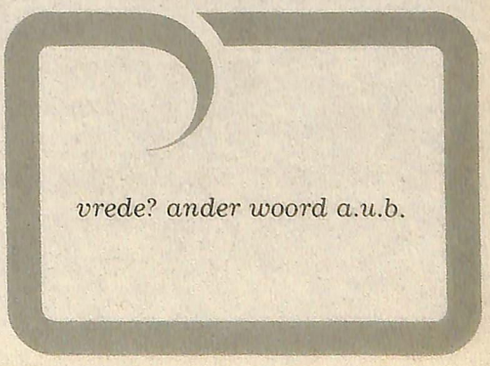

Opgeknipt voor u

Het is voor een maandblad moeilijk om op actualiteiten in te spelen, maar aan sommige zaken wil EGO niet voorbij gaan. Betrekkelijk kort voor het gereed maken van dit januarinummer haalden twee gebeurtenissen de media, die wij in deze rubriek nog eens kritisch in herinnering brengen. Beide raken het door de humanistische geestelijke verzorging uiterst fundamenteel geachte hebben van een eigen mening en de vrijheid om die te mogen uiten.

Dat dit laatste – het recht op vrije meningsuiting – blijkbaar steeds opnieuw op een aantal commandanten (en in dit geval ook de auditeur-militair in Arnhem) bevochten moet worden, maakt nog eens duidelijk hoe het op dit punt met het democratiseringsproces in de krijgsmacht staat. Een beetje burgerschapsvorming – en zonder dat houdt immers geen democratische samenleving stand – lijkt ons ook aan sommige legerleiders niet verspild. Mét de voorzitter van de vaste Kamercommissie voor defensie, mr. K. G. de Vries, menen wij, dat er wel zeer zwaarwegende argumenten zouden moeten zijn, alvorens aantasting van dit recht zelfs maar wordt overwogen.

En dan: om een mening te uiten, moet je er wel één hebben. In dat verband hebben ook wij zondag 18 november met stijgende verbazing en verontwaardiging gekeken en geluisterd naar een tv-vraaggesprek met een niet bij naam genoemde vlootpredikant in uniform. De geestelijke verzorging is de laatste jaren hier en daar toch al wat op de tocht komen te staan (Stumik-rapport, IKV-vragen) en zal door dit optreden nog meer kou gevat hebben. Daarom betreuren we dit vlees noch vis-interview met deze vlootpredikant. Wij prijzen ons echter gelukkig te weten, dat de gebezigde uitspraken noch representatief zijn voor de totale g.v., noch voor de protestantse geestelijke verzorging in de krijgsmacht. Wij kunnen ons dan ook goed vinden in het hier afgedrukte commentaar van ds. Okke Jager in Hervormd Nederland.

Redactie

VVDM-affiches in beslag genomen

Volkskrant 1-12-79

Van onze correspondent

UTRECHT — De Marechaussee heeft vrijdagmorgen in het kantoor van de soldatenvakbond VVDM 130 affiches in beslag genomen. Het ging om posters waarop de teskten „Stomp niet, stomp terug" en „La' maar lullen" voorkwamen. De VVDM protesteert op de affiches tegen de beperking van de vrijheid van meningsuiting, die in het leger zou bestaan. Tegen drie hoofdbestuurders van de VVDM is processverbaal opgemaakt.

Volgens de VVDM wordt op een aantal plaatsen in het land jacht gemaakt op de gewraakte affiches.

De VVDM vindt het „ongehoord" dat de legerleiding de vrijheid van meningsuiting beperkt. Het opkomen voor dat recht mag niet beschouwd worden als een ondermijning van de krijgstucht, aldus de VVDM.

Kamer wil uitleg over inval bij VVDM

NRC 1-12-79

Door een onzer redacteuren

DEN HAAG, 1 dec. – De vaste Kamercommissie voor defensie zal volgende week donderdag staatssecretaris Van Lent aan de tand voelen over de inbeslagneming gisteren en eergisteren van pamfletten van de VVDM in Utrecht en van een kazernekrant in Grave.

Commissievoorzitter De Vries komt ook dat laatste ingrijpen als „abnormaal" voor. Hij meent dat voor een rechtvaardiging van een dergelijk ingrijpen een wel heel bijzondere reden zou moeten bestaan. „Dit land drijft gelukkig nog altijd op de vrijheid van meningsuiting", aldus De Vries in een voorlopig commentaar.

Hervormd Nederland 1/12/79

De ethiek van een vlootpredikant

Bijna iedereen die op zondag 18 november naar Hollands Spoor van de VPRO keek, moet wel met toenemende verbijstering geluisterd hebben naar de antwoorden van een vlootpredikant op enkele vragen over kernwapens, die hem blijkbaar nooit eerder gesteld waren.

Of hij zich verantwoordelijk voelde voor wat onze maatschappij het leger laat opknappen? Nee, niet zozeer. Of hij een kernwapenstrategie goed of kwaad vond? Niet goed en niet kwaad. Maar of hij dan soms meende dat God het gebruik van kernwapens zou goedkeuren? God zou het waarschijnlijk wel niet goed vinden, maar wij doen zoveel wat Hij niet goed vindt . . . Dus het gebruik van kernwapens is niet goed? Nee, dat nu ook weer niet; over goed en kwaad wilde hij zich niet uitlaten, en hij wilde ook niet uitleggen waarom niet. Met andere woorden: hij wilde de ethiek erbuiten laten. En dat als predikant, terwijl zelfs de politici zoiets niet meer hardop durven zeggen.

Zou hij wellicht alleen maar bedoeld hebben, dat er over de waanzin niets zinnigs te zeggen valt? Of dat het een morele plicht kan zijn van twee kwaden de beste te kiezen? Maar dan had hij in elk geval dat kunnen zeggen. Nu moet hij beseft hebben, dat hij de indruk wekte, aan dienstplichtigen met gewetensvragen geen boodschap te hebben. Wat de raad van kerken en synodes over kernwapens uitspraken, had voor hem kennelijk geen enkele betekenis. Er waren dingen die nu eenmaal moésten gebeuren, al zou God misschien van mening zijn dat het niet zou moeten . . .

In deze agnostische reactie was hij in geen enkel opzicht een vertegenwoordiger van de kerk van Christus. Hij representeerde uitsluitend het leger, dat als zodanig agnostisch is. Zou de kerk bij de aanstelling van leger- en vlootpredikanten toch niet als minimumvoorwaarde moeten stellen, dat zij er blijk van kunnen geven over het oorlogsvraagstuk althans te hebben nagedacht? Zouden deze dienaren van de kerk (niet van het leger) ook niet tenminste bereid moeten zijn naar kerkelijke uitspraken te verwijzen (zoals velen van hen dat ook doen)?

Wellicht koestert deze vlootpredikant de mening, dat de aan hem gestelde vragen voor de politici bestemd zijn. Maar hoe het met hen staat, heeft Steenkamp met voor geen misverstand vatbare woorden onthuld. Hij zei op 17 november: 'De discussie in het CDA is nu pas echt goed begonnen.'

Nu! Pas! Echt! Goed! Begonnen! Men kan jarenlang politicus zijn zonder ooit echt aan de kernwapens toe te komen. Het probleem dat al dertig jaar voor elke politieke priorit- teit moet hebben, komt pas goed ter sprake, als er nog maar drie weken tijd is om te ontdekken, dat 'modernisering' een verhullende term is voor een uitbreiding die zelfs een verandering van doelstellingen inhoudt.

De discussie over de uitbreiding had kort kunnen duren, als men in al die jaren daarvoor meer over de kern van de zaak zelf had gediscussieerd. Een politicus kan toch de ethiek-loze vlootpredikant niet nazeggen, dat hij zich niet verantwoordelijk voelt?

Okke Jager

Wat doet je vader?
Hij richt de koppen

Gifgassen: ze zijn er nog steeds!

We horen voortdurend over de gevaren van de kernwapens, hun gruwelijke uitwerking, hun massale aanwezigheid die een voortdurende oorlogsdreiging betekent. We moeten alles doen om het gevaar van de nucleaire dreiging weg te nemen. Velen zien heil in het versterken van de conventionele strijdkrachten, waardoor een beter machtsevenwicht met het Warschau Pact zou ontstaan en er in geval van een oorlog niet zo snel (of helemaal niet) zou moeten worden gegrepen naar atoomwapens. Het verhogen van de atoomdrempel noemt men dat.
Maar wat zou een conventionele oorlog betekenen? Een gewapend conflict waarin géén atoomwapens worden gebruikt is in deze tijd ook geen kleinigheid. Zulk een oorlog in het dichtbevolkte Europa zou ook catastrofale gevolgen hebben met zeer veel doden en geweldige verwoestingen.
Een bijzonder aspect in zo'n oorlog vormen de gifgassen. Deze werden voor het eerst gebruikt in de 1e wereldoorlog als nieuw middel om vijandelijke soldaten uit te schakelen. Een vreselijk middel, dat uitwerking had op de longen, ogen en huid. Een strijdmiddel dat grote weerzin opwekte en waartegen onze ouders en grootouders in hun tijd terecht felle protesten lieten horen.
Als gevolg van deze weerzin werd na de 1e wereldoorlog het zg. Protocol van Genève gesloten, waarbij het gebruik van chemische wapens werd verboden. Dit Protocol verbied letterlijk het gebruik van „verstikkende, vergiftige of dergelijke gassen, evenals alle overeenkomstige vloeistoffen, vaste stoffen of procédés, terecht door de openbare mening van de beschaafde wereld veroordeeld geworden".

Nieuw overleg nodig
In de 2e wereldoorlog zijn geen chemische wapens gebruikt. Het is de vraag of hieraan ethische motieven ten grondslag lagen. Nazi-Duitsland had grote voorraden gifgassen in voorraad, maar de geallieerden hadden ook het nodige achter de hand. In het Protocol van Genève werd allen het *gebruik* van chemische wapens verboden. Over de ontwikkeling van nieuwe gassen, de productie en opslag ervan, werd niet gesproken. Toch is dat van groot belang, want men is ijverig verder gegaan met het uitvinden van nieuwe strijdgassen. Het is dan ook de hoogste

tijd dat er een nieuw verbod voor chemische wapens komt, een verbod dat veel meer omvattend is dan alleen „het gebruik".
Sedert 1972 wordt aan zo'n nieuw verdrag gesleuteld in de ontwapeningsconferentie in Genève. Er zijn verschillende voorstellen ingediend, maar die hebben niet tot resultaten geleid. Het gaat in deze zaak vrijwel geheel om de chemische wapens van Russen en Amerikanen. Het treffen van een regeling stuit op een aantal grote moeilijkheden. Allereerst moet men weten wat chemische wapens zijn. Zo zijn er tegenwoordig „binaire" gassen, die op zichzelf onschuldig zijn, maar als er twee van deze gassen met artilleriegranaten worden verschoten, en deze gassen vermengen zich na de verschieting, dan ontstaat een zeer gevaarlijk nieuw gas. Ook kunnen gifgassen gemakkelijk worden gemaakt uit chemicaliën die in de normale chemische industrie worden gebruikt, en hoe wil men de productie daarvan verbieden? Verder willen de supermogendheden geen internationale controle op hun grondgebied en bij hun industrie. Tenslotte is er het belangrijke punt van de wederzijdse afschrikking: de ene partij wil niet riskeren dat de andere partij een strijdmiddel heeft (gifgas) dat zij zelf niet heeft.
Er zijn dus moeilijkheden genoeg.

Amerikanen en Russen spreken al lange tijd over een nieuwe regeling, maar het wil niet erg opschieten. In augustus 1979 hebben zij een gezamenlijk rapport gepubliceerd over de stand van zaken bij de onderhandelingen, doch dat wil niet zeggen dat er veel schot in zit. Ook op het gebied van de chemische wapens blijft het Oost-West conflict voortduren.

Karel Bloema

Legerproeven met chemicaliën op gevangenen

PHILADELPHIA (AFP) — Het Amerikaanse leger heeft gedurende 25 jaar (1950 tot 1975) in het geheim proeven op mensen — onder wie burgergevangenen — uitgevoerd met stoffen die bestemd zijn voor vervaardiging van chemische wapens. Dit heeft de „Philadelphia Inquirer" zondag gemeld. Het blad schrijft die informaties te hebben verkregen na een onderzoek van 1.800 pagina's militaire documenten waarop met een beroep op de wet op de vrijheid van informatie de hand kon worden gelegd.

De Inquirer zegt dat er een contract voor 400.000 dollar (ongeveer 800.000 gulden) tussen het Amerikaanse leger en de universiteit van Pennsylvania bestond om, in het geheim, met bepaalde produkten te experimenteren op 320 gevangenen van de strafinrichting Holmesburg in Philadelphia. De proeven duurden vier jaar (1964 tot 1968). Het doel was de dosering te kunnen vaststellen van verschillende stoffen die de geestelijke vermogens van de helft van een bepaalde bevolking moeten verstoren, aldus het blad.

Dergelijke proeven werden genomen met 1.074 andere burgers over de VS verspreid en met ruim 7.000 militaire vrijwilligers in Edgewood, Maryland. Volgens de Inquirer heeft het gehele programma 78 miljoen dollar gevergd. Volgens een van de geciteerde documenten kregen de gevangen die zich vrijwillig aan de proeven onderwierpen, 13 dollar voor het medisch onderzoek en 25 dollar voor de injecties. Die bedragen golden voor elke reeks proeven.

Een woordvoerder van het ministerie van defensie in Washington heeft verklaard het betrokken artikel in het blad niet te hebben gelezen. Daarom weigerde hij elk commentaar.

Uit: de Volkskrant
27 november 1979

Dona Flor en haar twee echtgenoten:

gepeperde komedie uit Brazilië

Een dorpsplein, zondagmorgen, in de Braziliaanse stad Bahia. Het is midden in het carnaval, en ondanks het onzalige uur is een kleine groep mannen onvermoeibaar bezig te zingen en te dansen met een overgave die kenmerkend is voor dit Zuid-Amerikaanse feest. Plotseling valt de man die de wildste capriolen maakte, neer. Zijn metgezellen kunnen het niet geloven, maar hij is dood. Dan vliegt er een deur open en stormt een wanhopige vrouw op de overledene af. Zij is uitzinnig van verdriet. De vrouw is Dona Flor, de dode man haar echtgenoot, Vadinho.

Dona Flor, geflankeerd door haar twee echtgenoten, de ene zichtbaar voor iedereen, de ander alleen voor haar.

Wie nu veronderstelt dat Dona Flor in deze Vadinho een model echtgenoot verliest, die haar verdriet begrijpelijk maakt, vergist zich: Vadinho was, dat wist iedereen en hijzelf ook, een gokker, een vrouwenjager en een leegloper. Maar hij was daarnaast dol op zijn eigen vrouw, en een zo vurig minnaar, dat Dona Flor teerde op de weinige keren dat hij thuis was en nuchter, en de hele rest op de koop toe nam. Zelfs het feit dat hij de leerlingen tijdens haar kooklessen in hun achterwerk kneep.

Haar moeder is dolgelukkig dat deze verderfelijke schoonzoon, ondermijnd door zijn ongezonde manier van leven, zo jong is overleden. Dona Flor is aanvankelijk ontroostbaar, kleedt zich in zwart en mist vooral in de nachten haar Vadinho verschrikkelijk. Als haar moeder en ook haar vriendinnen zeggen dat ze snel moet hertrouwen, wil ze niet wegkniezen of uitdrogen, dan trekt ze op een dag haar gewone kleurige kleren weer aan en overdenkt de situatie.
Op straat is zij al eens staande gehouden door de plaatselijke apotheker Theodoro, een wat oudere, oppassende man die geheel in de ban is van de jonge weduwe.
Het huwelijk wordt snel beklonken, Dona Flor ziet er op haar bruiloft stralend uit, haar moeder en al haar vriendinnen zijn gelukkig. En zij ook. Tot ze na haar eerste nacht met de gezette apotheker moet vaststellen dat hij het in alles van haar vorige man mag winnen, maar niet in de liefde. Ze leidt een keurig leven naast haar tweede man, maar dreigt langzaam maar zeker verstikt te worden door zijn ordelijkheid en zijn gebrek aan vuur.

Dona Flor met haar eerste man Vadinho, aan wie ze na diens dood begrijpelijkerwijs warme herinneringen bewaart.

Wanneer ze daar op een dag bij zichzelf over zit te mediteren en in gedachten haar geliefde Vadinho aanroept, verschijnt tot haar onuitsprekelijke verrassing opeens haar eerste man, naakt en wel, in haar slaapkamer. De hemel mag hij niet in na zijn zondig leven, en in de hel heeft hij zitten wachten tot Dona Flor hem zou roepen.
Ze voelt zich aanvankelijk zeer gegeneerd door de aanwezigheid van Vadinho, die onvervaard begint zijn vrouw opnieuw het hof te maken. Niemand heeft iets in de gaten, ook de tweede man van Dona Flor niet, want Vadinho is alleen voor háár zichtbaar. Ze probeert in haar verwarring zelfs om Vadinho door geestbezweerders te laten uitbannen en dat lukt bijna: juist als hij bezig is zijn vrouw zijn ongebluste liefde te bewijzen, verdwijnt hij even geheel, tot grote schrik van Dona Flor, die zich dan pas realiseert hoe blij ze eigenlijk was met zijn terugkeer.
Gelukkig hebben de geestbezweerders geen vat op Vadinho, en Dona Flor legt zich vrolijk neer bij haar toekomstig bestaan: dat van een vrouw met twee mannen. Vadinho slaapt in het echtelijk bed, aan de andere kant van Flor, hij gaat zelfs mee naar de kerk, aan de andere arm van Flor.

Deze film heeft in Brazilië heel wat stof doen opwaaien. Hij is gemaakt door een zeer jonge regisseur, de 23-jarige Bruno Barreto, die al op zijn achttiende een film afleverde die een kassukses was in Brazilië. „Dona Flor and her two husbands" was in Brazilië een doorslaand succes. Het was de duurste film tot dan toe gemaakt, ($ 700.000) en hij bracht het recordbedrag van $ 8.000.000 op.
In Brazilië is deze film gecensureerd op de markt gebracht, maar in het ▶

in 't kort

Don Siegel maakte met de steeds beter wordende acteur Clint Eastwood een prima, spannende film, **Escape from Alcatraz,** over een gevangene die van het beruchte gevangenis-eiland Alcatraz ontsnapt, een operatie die door de autoriteiten altijd voor onmogelijk wordt gehouden. Het verhaal is gebaseerd op een werkelijke gebeurtenis uit 1962, Eastwood speelt de rol van veroordeelde Frank Morris. De tegenslagen die deze gevangene tijdens zijn ontsnapping, waarbij zijn medegevangenen hem helpen, ontmoet, maken de film extra sensationeel. Prachtig spel, de hoofdrol zowel als de overige rollen.

Over de onafzienbare ellende die ontstaat wanneer een groot aantal auto's samen een file vormen waar geen beweging inzit, maakte de Italiaan Luigi Comencini een bijster onderhoudende film. Hij volgt de inzittenden van een paar wagens, en wisselt die close-ups af met een overzicht van de gang van zaken in de gehele file. De mens in al zijn aspecten komt er niet genadig af bij Comencini. Er zitten geestige rollen in, maar ook droefgeestige. Over 't geheel genomen zeer de moeite waard, maar bepaald niet opbeurend. Mooi spel van o.a. Marcello Mastroianni, Gerard Depardieu, Ugo Tognazzi. De film heet **L'Ingorgo.**

De chaos die de file veroorzaakt, neemt langzamerhand groteske vormen aan . . .

Peter Bogdanovich, een van de leidinggevende regisseurs in de Amerikaanse filmwereld van dit moment, leverde met **„Saint Jack"** een prachtig werkstuk af waarmee hij zijn naam eer aandoet. Jack Flowers (Ben Gazarra) runt in Singapore een bordeel, dat door de concurrentie op een bepaald moment verwoest wordt. Tijdelijk besluit Flowers dan, op verzoek van ene Schuman die voor het leger werkt (rol van Bogdanovich zelf), een soortgelijk huis van plezier te gaan exploiteren waar Amerikaanse Vietnam-soldaten zich even komen vertreden. Later krijgt hij van dezelfde Schuman een louche opdracht, die hij wel uitvoert maar waar hij op het laatste moment zelf zo van gruwt dat hij de zaak niet door laat gaan. De sfeer in deze film is bijzonder goed volgehouden, de hoofd- en bijrollen worden allemaal even knap gespeeld. Beslist gaan zien!

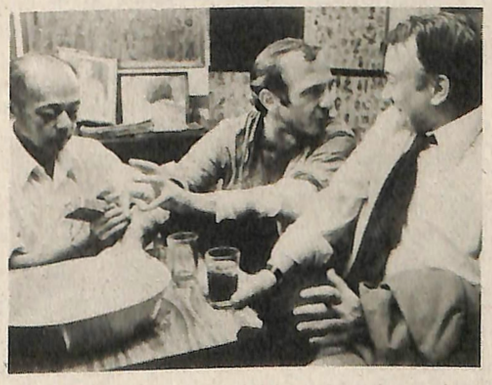

Ben Gazarra (midden) als Jack Flowers, tijdens een pijnlijke tatouage-scene.

L. v. O.

Westen kunnen we gelukkig kennismaken met Sonia Braga en Jose Wilker, die Dona Flor en Vadinho uitbeelden, in al hun warmbloedige momenten. De echtheid van deze scènes, het gebrek aan commerciële zwoelheid, de geloofwaardigheid van alle personages in alles wat ze doen, zijn weldadig om aan te zien. De sfeer van de film doet denken aan de beroemde film Orfeo Negro.

Sonia Braga is een van de bekendste actrices van Brazilië. Televisie-series hebben haar enorm populair gemaakt, en rijk bovendien.
Producer is Luis Carlos Barreto, de vader van de jonge regisseur, en schrijver van het verhaal is Jorge Adamo. De muziek is net zo adembenemend als de hele film!

Leo van Opzeeland

Afscheid van EGO's jazz-medewerker Bert Vuijsje

„Door drukke werkzaamheden niet meer in staat om bijdragen voor EGO te leveren."
Je weet, dat zo'n mededeling van een medewerker van het eerste uur (sinds 1962) een keer moest komen, maar als redactie vind je het toch een nare zaak.
Niet ieder die EGO krijgt verdiepte zich in datgene, dat Vuijsje met grote deskundigheid aanbood. Hij wist dat zelf ook wel, maar zijn keuze voor kwaliteit werd daar gelukkig niet door beïnvloed. De geïnteresseerde lezer kon bij hem terecht, evenals dat alweer wat jaren geleden in het vormingscentrum het Coornherthuis het geval was.
De deelnemers luisterden vaak met verbazing naar de muziek van Davis, Coltrane, Coleman, Taylor en anderen. Op verbijstering en afgrijzen reageerde Vuijsje soms met het wat extra vaak wegduwen van zijn voor de ogen hangend haar.
Hij vond, dat je het minstens maar eens gehoord moest hebben, en ging graag in op elke vraag die met de opbouw van die niet op het grote applaus gemaakte muziek te maken had.
De student van indertijd is nu zelf een vrijwel gevestigd man geworden, wiens kwaliteiten erkenning blijken te vinden. Aangezien we van hem geen gezapig conservatisme menen te verwachten, is het hem van redactiewege bijzonder hartelijk gegund. Maar dat het òns spijt, dat wij zijn muzikale bijdragen moeten missen, stellen wij hier, mede namens een aantal lezers, heel uitdrukkelijk vast. Tot slot evenwel voor de jazz-liefhebbers ook nog een goed bericht: de door Bert Vuijsje als zijn opvolger aanbevolen jonge jazz-medewerker van Het Parool en Muziekkrant Oor, Jeroen de Valk, heeft toegezegd ook voor EGO te willen schrijven. Al in het volgende nummer kan zijn eerste bijdrage tegemoet worden gezien.

Arjen Struik

(vormingsleider Coornherthuis en redactielid EGO).

EGO verlicht periodiek je pijn

Portugal: een teleurstelling

Op twee december zijn er in Portugal verkiezingen gehouden, die een rechtse overwinning hebben opgeleverd. Na de revolutie van 25 april 1974 kon dit minstens verbazingwekkend worden genoemd: hoe was het mogelijk dat bijna zes jaar na de omwenteling een meerderheid van de kiezers haar stem gaf aan lieden, die meer tot het oude regime behoorden dan tot het nieuwe bestel? Maar zo eenvoudig was het nu ook niet. En er was sinds 1974 al veel meer gebeurd dat een contrarevolutie moest bevorderen. Intussen schijnt in heel Europa de rechterzijde winst te boeken; en dat verschijnsel stemt tot nadenken.

Op weg naar socialisme?
De revolutie van 1974 was zeer ongewoon van aard: ze werd doorgevoerd door het kader (gedragen door de kapiteins) van de strijdkrachten. De mislukte koloniale oorlogen in Afrika – Angola, Mozambique, Guinee-Bissau – hadden jaren lang de helft van het staatsinkomen opgeslokt. Terwijl het Portugese volk zeer arm was, profiteerden internationale ondernemingen het meest van de exploitatie van de Afrikaanse gebieden. De officieren verdreven het fascistische regime, dat sinds 1932 bestond en dat met behulp van de geheime staatspolitie (de PIDE) het volk had geterroriseerd. Door de grote sociale tegenstellingen kreeg echter de „omwenteling van boven" een radicale begeleiding „van onder op". En tot november 1975 kon men spreken van een steeds meer naar links glijdende situatie.
De voorlopige leider Spínola, die daar tegen was geweest en al in maart 1975 een mislukte, rechtse staatsgreep had willen plegen, was door de onstuimige evolutie uitgerangeerd. Officieel heette Portugal „op weg naar het socialisme". Een aantal grote ondernemingen en banken was genationaliseerd, met de verdeling van grootgrondbezit onder coöperaties van kleine boeren was al begonnen.

Angst voor communisme
In het Westen was men echter bevreesd dat Portugal werkelijk socialistisch zou worden; dat de communisten, door één minister in het kabinet vertegenwoordigd, te veel invloed zouden krijgen; dat het land uit de NAVO zou treden. In dat geval zouden de Westduitsers hun luchtmachtbasis in Zuid-Portugal verliezen, de Amerikanen hun zee- en luchtbasis op de eilandengroep van de Azoren, een onmisbaar steunpunt in de Atlantische Oceaan.
De angst voor zulk een ontwikkeling heeft verdeeldheid gekweekt onder de officieren, en van hen begon een rechtse groep zich te roeren en van het volk te vervreemden. Natuurlijk hebben de Westduitsers (met een „liberaal-socialistische" regering) en de Amerikanen zich het meest doen gelden. Met miljoenen zijn de rechtse en zogenaamd socialistische groeperingen gesteund: de partij van de „socialist" Soares was in West-Duitsland opgericht. Aan de nieuwe staat werd buitenlands kapitaal aanvankelijk onthouden. De uit Afrika teruggekeerde blanke en conservatieve kolonisten, meer dan een half miljoen, vormden een antirevolutionaire kolonne. De tegenstellingen namen dermate toe dat in november 1975 de bom barstte: in een klein aantal garnizoenen kwamen soldaten in verzet tegen rechtse officieren, en dit incident gaf de reactie de kans om een einde te maken aan het in wezen nog revolutionaire systeem. De klok was teruggezet, en van die tijd af kwam het verschijnsel voor, dat grootgrondbezitters weer landerijen terugkregen, dat buitenlands kapitaal werd beschermd ten nadele van genationaliseerde bedrijven, dat coöperaties geen doeltreffende steun meer ontvingen.

De teruggang
Na de verkiezingen van april 1976 kwam de tijd van bezadigdheid, een kabinet van Soares met katholieke bondgenoten, gericht op het behoud van de banden met het Westen (NAVO, burgerlijke democratie, macht van de multinationale ondernemingen) volgens het Duitse model. De „socialist" Soares speelde daarbij ongeveer de rol van Helmut Schmidt in Bonn, met dit verschil dat het hoge levenspeil van de Duitsers onbereikbaar was voor de Portugezen, omdat hun land minder ontwikkeld was. Ook als verzorgingsstaat bleef het een achtergebleven gebied. Twee jaar handhaafde Soares zich, en toen was de reactionaire vleugel al sterker geworden dan de conservatieve ploeg van Soares. Het was dus geen echte verrassing, dat de uitslag van de verkiezingen van 2 december 1979 de rechtse overwinning bezegelde. Een natuurlijk „democratisch" genoemde coalitie van drie behoudende partijen, waarin allerlei gewezen fascisten hun heil hebben gezocht, kreeg een volstrekte meerderheid en won tien zetels. De socialisten verloren er 34 van de 107 en behielden slechts een percentage van 27 %. De communisten groeiden iets en kwamen tot 19 %. Maar het fascistische

Kiezers in de rij voor een stembureau in Lissabon op 2 december 1979.

Mario Soares, leider van de Portugese Socialistische Partij.

verleden had zich gewroken.
Nu kan men wel duidelijk weten, welke binnen- en buitenlandse krachten tot dit resultaat hebben bijgedragen. Er is geen enkele revolutie, die niet afhankelijk is van buitenlandse factoren. En deze bepalen vooral haar lot. Portugal bleef ingelijfd in het Westeuropese blok, en daarin is geen plaats voor een echt socialistisch systeem. Als het verschilt van het regime van de Sowjet-Unie is het daardoor linkser, en des te gevaarlijker. Men moet hogelijk waarderen dat het Portugese experiment zo weinig mensenlevens heeft gekost, en een matig aantal gevangenen, van rechts of van links. Het volk heeft zich menselijk gedragen, ook in demonstraties, stakingen en verzetsbewegingen. De balans was echter teleurstellend voor de geestdriftige aanhangers van de „anjer-revolutie" van 1974.

Verklaring
Hoe te verklaren, dat zovele kiezers naar rechts waren gezwenkt? De hevige druk van militairen en kapitalisten van de rechterzijde, door het Westen begunstigd, heeft natuurlijk allerlei linkse kringen ontmoedigd. Men vreesde nog meer rampen en wraakmaatregelen, als Portugal links bleef. Vandaar de gedeeltelijke desertie naar rechts. En daarbij kwam dan de internationale depressie, de economische crisis, die de werkloosheid sterk deed stijgen en het onbehagen deed toenemen. De economie is de basis voor sociale maatregelen, en een zieke economie kan geen verzorgingsstaat overeind houden. Van de socialisten liep een deel over naar rechts, in de hoop dat volgzaamheid meer kapitaal naar Portugal zou doen vloeien. Een ander deel ging naar de communisten, bij wijze van protest. Men moet nu maar hopen dat het Portugese volk niet te zeer beproefd zal worden: het verdient onze sympathie.

Steun nodig
Moeilijk denkbaar is overigens dat er een echte harmonie mogelijk zou zijn: de tegenstellingen en conflicten zullen wel erger worden. En ook dan is elke vorm van steun aan arbeiders en kleine boeren, in het algemeen aan „de mindere man", uiterst welkom. Het blijft echter te betreuren dat in de huidige Europese (en Atlantische) verhoudingen, met zoveel werkloosheid en crises, geen experiment mogelijk blijft met enige vorm van vrijheidlievend en echt socialisme: onze democratie blijft kapitalistisch, dat wil zeggen dat de productiemiddelen der gemeenschap in handen zijn van een betrekkelijk kleine minderheid, nu geconcentreerd in de toppen van omvangrijke concerns. En de gewone man of vrouw heeft niet veel te zeggen over het wezen van het stelsel. Er zal in Portugal nog wel genoeg levensvreugde over zijn, maar weinig echte voldoening. **Een volk dat zijn koloniën de vrijheid gaf en zo ontzaglijk weinig bloed vergoot in zijn revolutie, had wel iets meer warme steun verdiend van het Westen voor het verwezenlijken van zijn sociale idealen.**

Anton Constandse

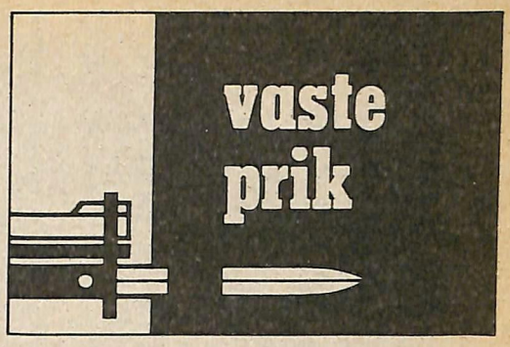

EGO: the best there is

bewapening: laatste hand leggen aan de oerknal

bevel: te zelfstandig naamwoord

stafbunker: schutterput

moderne archeoloog: geschietkundige

defensiebegroting: rampenfonds

kernproef: smaakt na meer

elke pet heeft z'n uitlaatklep

de kans op vrede verknallen

SALT: gelul over de ruimte

oorlog: voortaan zaak van vrijwilligers

minister van defensie: raketachtige carrière

soldaten: piepschuim

1980: te vrede op aarde

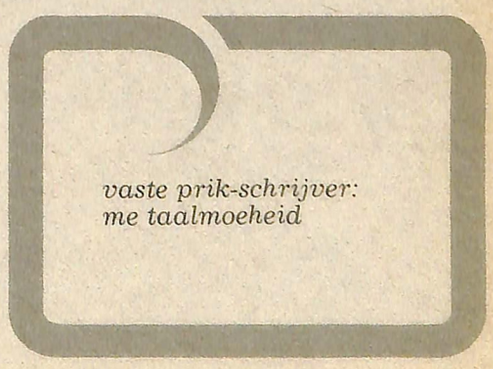

Opvoeden tot mondigheid (1)

Volwassenheid
Van meer dan één kant is er de laatste tijd gepleit voor een opvoeding tot groter volwassenheid. Hieruit af te leiden dat de mensen tegenwoordig minder volwassen zijn dan vroeger, is onjuist. Volwassenheid is namelijk een relatief begrip. Men is altijd volwassen (of niet volwassen) *ten opzichte van* iets, nl. van zijn sociale omgeving (de problemen waarmee men geconfronteerd wordt). Zo kan men zeggen dat de technische ontwikkeling in de laatste twee eeuwen veel sneller is geweest dan de geestelijke.
Terecht heeft men de moderne mens daarom wel vergeleken met een aap die in een geweldige Rolls Royce rijdt. Tegenover een wonder van technisch vernuft staat de verregaande psychische primitiviteit van de mens. In die zin kan men gerust stellen dat de huidige mens onvolwassen is, en dat een hoger niveau van bewustzijn nodig is. Aannemelijk is zelfs dat dit een voorwaarde voor zijn voortbestaan is geworden. Daarom is opvoeding tot grotere volwassenheid een dringende noodzakelijkheid geworden. Anders gezegd de mens zal weer moeten leren macht te krijgen over de macht die we over de natuur hebben verworven. Met de ontwikkeling van de atoombom hebben we een fatale grens overschreden.

De tovenaarsleerling
In zekere zin verkeren we in dezelfde positie als de tovenaarsleerling uit Goethes Faust. Deze had bij zijn meester afgekeken hoe hij de geesten kon oproepen. Toen deze meester een keer afwezig was, had hij er groot plezier in zijn kunsten eens te beproeven. Inderdaad lukte het hem een groot aantal geesten op te roepen, maar toen hij er zich meer en meer bedreigd door ging voelen, realiseerde hij zich dat hij iets vergeten had, nl. te leren hoe hij de opgeroepen geesten weer kon bezweren. Gelukkig kwam op het kritieke moment zijn meester terug en kon hij op het nippertje aan het gevaar ontsnappen. Dit verhaal is ook op onze situatie van toepassing, alleen valt in ons geval op een dergelijke oplossing niet te rekenen. We zullen moeten leren met de verworven technische macht om te gaan.
Voordat we de opvoeding tot volwassenheid ingaan eerst nog iets over het begrip volwassenheid. Hierover bestaan verschillende opvattingen.

Kant
Ons uitgangspunt is het begrip volwassenheid in de zin van mondigheid zoals we dat bij Kant aantreffen. Historisch gezien was Kant (laatste helft 18e eeuw) de eerste die het begrip volwassenheid in de zin van mondigheid hanteerde. Voor deze grote Koningsberger filosoof was de mondige mens degene die de moed had zich van zijn verstand te bedienen. „Sapere aude" was zijn lijfspreuk, „Mens durf je verstand te gebruiken". *On*mondigheid was het *on*vermogen om zonder leiding van anderen zijn verstand te gebruiken. Voorzover deze onmondigheid niet aan een tekort aan verstand ligt, moet zij worden bestreden. Vooral omdat het autonome verstand dat alleen verantwoording schuldig is aan zichzelf, volgens Kant een middel was om tot een volwaardiger leven te komen. Dit laatste niet alleen in individuele maar ook in sociale zin.

Psychische volwassenheid
Zo kan men dus historisch gezien bij het begrip mondigheid een tweetal aspecten onderscheiden, nl. het psychologische aspect en het politieke aspect. Beide aspecten hangen nauw met elkaar samen. Gaan we eerst wat nader op het psychische aspect van volwassenheid in. Hierbij kan men o.a. aan het begrip „mental health" (psychische gezondheid) van de Engelse onderzoekster Jahoda denken, maar ook aan de harmonische (= zich zelf actualiserende) mens van Maslov en het z.g. open mind-type van Rokeach. In alle drie gevallen gaat het om vrijwel dezelfde dingen. Zelf denk ik bij de psychisch volwassen mens vooral aan de volgende kenmerken:

- vermogen tot zelfverwerkelijking (worden wie je bent)
- minimale behoefte aan cohesie (het aanvaarden van de normen van de groep voor zover en omdat ze goed zijn, en niet omdat ze van de groep komen en omgekeerd)
- flexibele en selectieve aanpassing (het vermogen om het eigen standpunt te relativeren)
- geen angst voor het vreemde
- realistische kijk op de werkelijkheid
- vermogen om de dingen te zien zoals ze zijn en niet zoals we ze wensen
- minimaal gebruik van vluchtmechanismen (grote weerstand tegen verslavingsgewoonten)
- zelfoordeel, bereidheid en geschiktheid tot verandering
- kunnen omgaan met teleurstellingen, tekorten en conflicten
- geestelijke openheid en geschiktheid tot denken op lange termijn.

Met enige moeite zou men de volgende definitie van een psychologisch volwassen mens kunnen geven: iemand die zodanig met veranderingen, teleurstellingen en conflicten kan omgaan, dat in kritieke situaties zijn gevoel van eigenwaarde (identiteit) niet zodanig in het gedrang komt dat agressieve gedragspatronen gaan overheersen en een juiste kijk op zichzelf en de wereld verloren gaat. Uiteraard gaat het altijd om een grotere of minder grote psychische volwassenheid; een absolute psychische volwassenheid bestaat niet.

Einstein
Iemand die als voorbeeld van de psychisch volwassen (gezonde) mens zou kunnen dienen is Albert Einstein. Ondanks de roem die hem van alle kanten ten deel viel, bleef hij een uiterst bescheiden mens. Hij had nimmer de aanvechting om in gesprekken, discussies enz. de meerdere te willen zijn. Ook in voor hem kritieke situaties bleef hij de dingen objectief en relativerend bekijken. Hoewel hij zich nooit met bepaalde

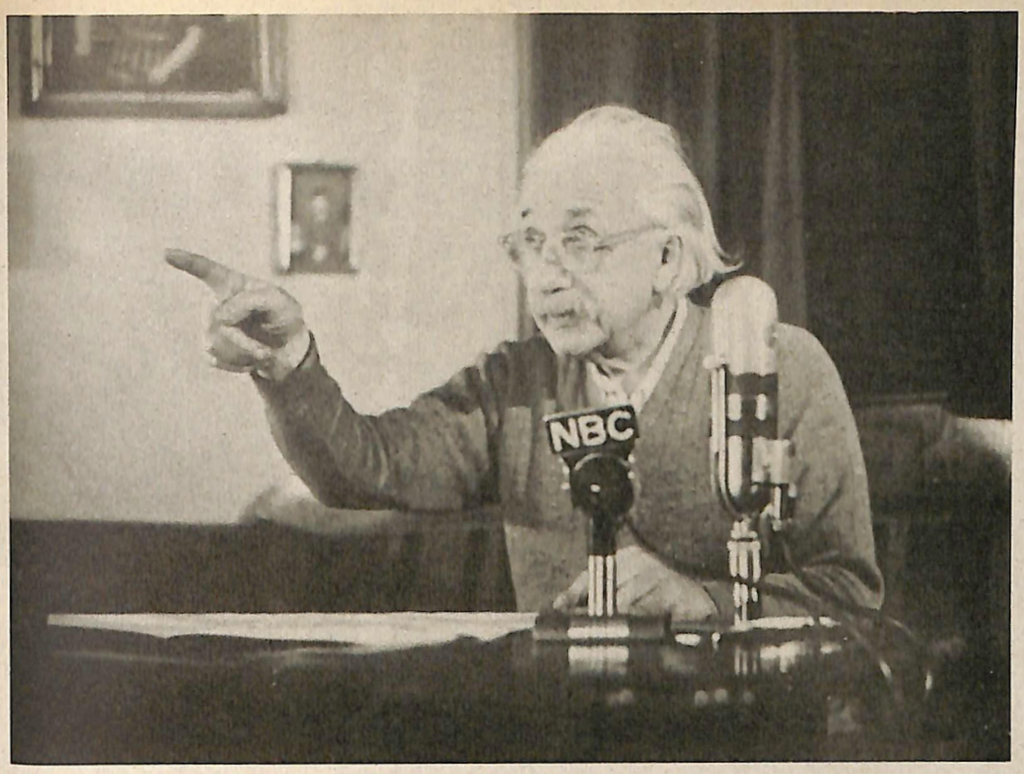

Op 11 februari 1950 richt Albert Einstein in Mevrouw Roosevelt's televisieprogramma een waarschuwende vinger op de onverschillige wereld: „. . . De bewapeningswedloop tussen de Verenigde Staten en de Sowjet-Unie neemt een hysterisch karakter aan. Aan beide kanten worden de middelen tot massale uitroeiing met koortsachtige haast vervolmaakt, achter de muren van geheimhouding . . . Het spookachtige karakter van deze ontwikkeling ligt in haar schijnbaar dwangmatig voorwaartsschrijden. Elke stap schijnt het onvermijdelijke gevolg van de vorige. En in het verschiet verschijnt steeds duidelijker de algehele vernietiging . . ."

groepen, landen of instituties vereenzelvigde (al sprong hij wel steeds in de bres voor zijn vervolgde Joodse geloofsgenoten), voelde hij zich in sterke mate met de mensheid verbonden. Hij was verder erg gevoelig voor het leed en het onrecht in de wereld en maakte zich grote zorgen over de gang van zaken.
Non-conformist als hij was, heeft hij nooit met heel zijn hart een politiek ideaal beleden. Wel stond hij overal pal waar de vrijheid bedreigd werd. Zo verzette hij zich met kracht tegen degenen die de „wijsheid" van het dialectisch materialisme er met de knoet meenden in te moeten slaan. Maar ook tegen de onderdrukkers van de vrijheid elders, Mc.Carthy-processen, enz. Zijn creativiteit en geestelijke flexibiliteit uitten zich o.a. in een onconventioneel gedrag. En ook in het grote plezier waarmee hij zijn werk verrichtte.
Naast deze creativiteit bezat Einstein een grote betrokkenheid ten opzichte van vraagstukken die met de diepere achtergronden van het menselijk bestaan te maken hebben. Het verlangen om enig inzicht te krijgen in de harmonie die volgens hem achter de dingen moest liggen was de grote drijfkracht achter zijn wetenschappelijk handelen. Geen wonder dat hij na Hiroshima gewetenswroeging kreeg over het aandeel dat hij in de ontwikkeling van de atoombom had gehad. Volgens hem had de onbeperkte kracht van de atoombom alles in deze wereld veranderd, behalve onze manier van denken.
Alleen door een nieuwe manier van denken is de mens nog in staat op deze aarde voort te bestaan. Als „ontdekker" van de relativiteitstheorie, die het begrip absoluut in de natuurkunde uitbande, streefde hij ook naar relativering van de diverse politieke en godsdienstige standpunten. Hij ging er van uit dat in het algemeen gesproken de dingen nooit wit of zwart zijn.
Zoals Albert Einstein als het voorbeeld van de *psychisch* volwassen mens beschouwd kan worden, zo kan de moderne Engelse filosoof Bertrand Russell als het prototype van de *politiek* volwassen mens worden gezien. Daarover de volgende keer.

Steven Derksen

Derde druk „Leren om te overleven"

Nauwelijks anderhalf jaar nadat de dissertatie van dr. S. C. Derksen „Leren om te overleven, noodzaak en mogelijkheden van vredesopvoeding" verscheen, blijkt al een derde druk nodig. Een opmerkelijk succes, dat waarschijnlijk vooral moet worden toegeschreven aan het feit, dat de auteur een ervaring onder woorden brengt die bewust of onbewust ook bij vele anderen aanwezig is. Namelijk het besef dat de mens met de ontwikkeling van de moderne wapens een beslissende fase in de geschiedenis is binnen getreden en dat er op diverse gebieden een *andere wijze van denken nodig* is. Voor het eerst in de geschiedenis heeft de mensheid de mogelijkheid een einde aan deze geschiedenis te maken. Dr. Derksen wijst in dit verband zowel op de aanwezigheid van de *moderne vernietigingswapens* als op de *existentiële onzekerheid*, het tragische gevoel van machteloosheid, dat vele mensen zowel in het Westen als elders in de wereld beheerst. Hij spreekt hier respectievelijk van een *externe* en van een *interne* dreiging, die niet los van elkaar staan.
Naast een verandering van de oorlogsbevorderende structuren is een grotere vredesbereidheid en -geschiktheid nodig. In het boek wordt onder meer gepleit voor een nieuw vak *„vredes-onderwijs"*.
Graag vragen we hier nog eens aandacht voor deze pittige, maar zeer leesbare uitgave, die ook in het buitenland niet onopgemerkt is gebleven.

Dr. S. C. Derksen „Leren om te overleven", derde ongewijzigde druk, 340 blz., is te bestellen door overmaking van *f* 27,50 plus *f* 2,– verzendkosten op gironummer 807074 van dr. S. C. Derksen, Zuideinde 63 te Meppel.

emancipatie: haarscheuren in zijnsvragen

Ernst Barlach

Het werkelijke en waarachtige

Zonder twijfel is Ernst Barlach een van Duitslands grootste kunstenaars. Hij was literator, tekenaar maar vooral beeldhouwer.
Er zijn na de eerste wereldoorlog veel herdenkingsmonumenten opgericht. Er zijn er echter twee die oproepen tot vrede. Ernst Barlach maakte de beeldengroep in de Dom van Maagdenburg en Käthe Kollwitz de vader en de moeder die op het Duitse oorlogskerkhof te Vladslo in Westvlaanderen een ieder ontroeren.
Het werkelijke en waarachtige wilde Barlach uit datgene wat hij zag, in zijn kunst naar voren brengen.

Vroege jaren
Ernst Barlach werd in 1870 als zoon van een platteland-arts in Wedel (Holstein) in de nabijheid van Hamburg geboren. Ondanks het feit, dat zijn vader op jonge leeftijd overleed, verzette moeder Barlach zich niet tegen de wens van haar zoon kunstenaar te worden. Zijn jeugdjaren bracht Ernst door in Wedel, Schönberg en Ratzeburg. Zijn opleiding begon in 1888 aan de kunstnijverheidsschool in Hamburg, die hij in 1891 verwisselde voor een grondige vorming op de Kunstakademie van Dresden. De jaren 1895/1897 verbleef Barlach in Parijs en bezocht daar tot besluit van zijn studie o.a. de Academie Rodolpho Julian. Tekenen en literaire arbeid winnen het in deze periode van pogingen tot het maken van beelden. Ook heeft Barlach nog een korte tijd in Florence gestudeerd en gewerkt. Italië deed hem niet veel. Toch is er bij hem wel wat blijven hangen, zoals bijvoorbeeld de Etruskische sarcofaag-plastiek en enkele onderdelen uit het werk van Giotto. Invloeden van tijdgenoten vallen in zijn werken nagenoeg niet te bespeuren. Barlach had bewondering voor de Franse schilder en graficus Jean François Millet, de Belgische beeldhouwer Constantin Meunier en reeds in 1895 voor Vincent van Gogh. Over Meunier schreef ik al eerder in Ego. (april 1978, red.)
De invloed van Jugendstil kenmerkt Barlachs vroegste werk en evenals vele collega's inspireerde het luchtige Parijse kunstenaars-leven hem tot het vastleggen van vermakelijke scènes. Doordat o.a. een blad als Jugend en later Simplicissimus een tijdlang satirische karikaturen van hem opnam, kon hij door middel van zijn tekenkunst de kost verdienen.

Zorgende vrouw (hout 1910)

De wandelaar (brons 1912)

Keramiek
In 1902 ontmoette Barlach de pottenbakker Richard Mutz, die hij had leren kennen bij de gemeenschappelijke studie aan de Hamburgse kunstnijverheidsschool. Ze gingen samenwerken en Barlach maakte diverse werkstukken van het materiaal dat Mutz ontwikkeld had. Met het glazuur dat uiterst kleurgevoelig was bereikte hij wonderbaarlijke resultaten. Vooral *„bedelares met schaal"* en *„blinde bedelaar"* zijn indrukwekkend. Ondertussen is Barlach nog enige tijd om den brode leraar aan een vakschool voor keramiek in Höhr. Zijn werk doet hij daar met weinig plezier. Maar zijn vertrouwen om eenmaal tot grotere prestaties te komen laat hem niet los.

Ernst Barlach, geschilderd door Leo van König (1937)

Rusland
In het jaar 1906 maakt de dan 36-jarige Ernst Barlach een reis naar Rusland. Hij bezoekt daar vele steden zoals Kiew en Charkow. Wat hij daar ziet komt hem als een openbaring voor. De mensen zien er uit als houten beelden. Hij hoopt deze diepe indrukken vorm te kunnen geven in wat hij nu gaat maken. Er is een keerpunt in zijn leven gekomen. Hij wil het primitieve, nog sterk aan de natuur gebonden Russische boerenleven in zijn werk tot uitdrukking brengen. Barlach heeft het gevoel in Rusland thuis te horen. Het landschap komt hem bekend voor, hij herkent de mensen en spreekt hun vormentaal. Vele jaren heeft hij gezocht, nu heeft hij zijn stijl gevonden. In eigen omgeving had hij geen houvast verworven voor datgene wat in zijn ziel verankerd was. Het is Barlach nooit te doen geweest een onderwerp om zijn schoonheid uit te beelden. Al zijn figuren zijn gekleed. Het is hem altijd om een begrip te doen geweest. Neem bijvoorbeeld de man die een boek zit te lezen. Het begrip „lezen" is het, waar het om

Lezende man (brons 1936)

Iemand stelde de vraag: „Wat zal Barlach doen? Hij kan toch naar het buitenland gaan!" „Deze man miskent mij, ik ga niet!" Barlach in een brief van 5 december 1937.

Dolle strijder (brons 1910)

gaat. De ogen, de handen, het gemakkelijk zitten, alles werkt mee om tot het werkelijke te komen. Heel indrukwekkend vind ik *„zorgende vrouw."*
De zithouding, de wijde rok met de rustende handen. Deze vrouw staat model voor alle vrouwen die door zorgen geplaagd worden. En hoe stapt de wat bejaarde *„wandelaar"* voort. Het lijkt of zijn einddoel in zicht is. Zo levend is de *„dolle strijder"*, dat je het idee krijgt, dat hij „maak dat je weg komt" roept. Mensen in *„panische schrik"* is ongetwijfeld één van zijn meest aangrijpende en waarachtige beelden.
Zijn sculpturen zijn meestal niet zo groot van formaat, toch krijgt men vaak de indruk van standbeelden. Barlach heeft zelf eens gezegd dat werken der beeldende kunst alleen met de ogen zijn te begrijpen. Op zijn eigen werk slaat dat wel in het bijzonder. Want als men slechts reprodukties ter beschikking heeft is het kijken daar naar al een geweldige ervaring.

Brieven
Barlach heeft zeer veel brieven geschreven. Ze zijn gebundeld en uitgegeven bij het Piper Verlag in München. In deze brieven is hij even direkt en persoonlijk als in zijn kunstwerken. Wat hij in zijn omgeving ziet, de problemen die hem beroeren, concretiseert hij met de zelfde sterke overtuiging als in zijn grafiek, zijn beeldhouwwerk en in zijn proza. De brieven van begin 1930 tot aan zijn dood vormen een aangrijpende tweekamp tussen de in afzondering gedreven enkeling en het anonieme geweld van de staat, die hem met allerlei verordeningen als kunstenaar verlamde en hem een emigrant in eigen land deed zijn.

Eenzaam
In februari 1938 wordt door de nationaal-socialistische autoriteiten tot de verwijdering van zijn gedenkteken in Hamburg besloten. Als dat besluit voltrokken is zijn al zijn grotere werken verdwenen. In Maagdenburg, Lübeck, Kiel, Güstrow en Hamburg. Alle kunstwerken die van hem in musea tentoongesteld waren, verdwenen op last van de overheid. Barlach krijgt 8 juli 1937 de vertrouwelijke raad van de president van de Pruisische kunstakademie om vrijwillig ontslag te nemen. Een tentoonstellingsverbod wordt afgekondigd. In opdracht van Joseph Goebbels wordt Barlachs boek „Zeichnungen" bij het Piper Verlag in beslag genomen.
Zo was het cultuurbeleid van de Duitse nationaal-socialisten ten opzichte van de zogenaamde „ontaarde kunst". Barlach leefde zijn laatste jaren in eenzaamheid en hij was, hoe kon het ook anders, wantrouwig, cynisch en ziek. Voordat de barbarij van de Duitse weermacht over Europa losbarstte en alles vernietigde wat zij op haar weg tegenkwam, was Ernst Barlach, één van Duitslands grootste kunstenaars, op 24 oktober 1938 op 68-jarige leeftijd in een kliniek in Rostock gestorven. Hij werd op 28 oktober in Ratzeburg begraven. Onder de aanwezigen waren o.a. Käthe Kollwitz, Georg Kolbe en H. F. Reemtsma. Een herdenkingstentoonstelling vond plaats in de maanden november en december heel ver weg in New York.

In het Duitsland van heden zijn een aantal van zijn monumenten in diverse steden weer hersteld en herplaatst en sinds 1960 is de grote collectie van Hermann F. Reemtsma van dinsdag t/m zondag te bezichtigen in het Ernst Barlach-museum, een prachtige moderne bungalow in een Hamburgs park, Vogtstrasse 50a.
Zo leeft de expressieve uitdrukkingskracht van de zo nauw met de humanistische traditie verbonden Ernst Barlach in zijn werk voort.

Jan Kooijman

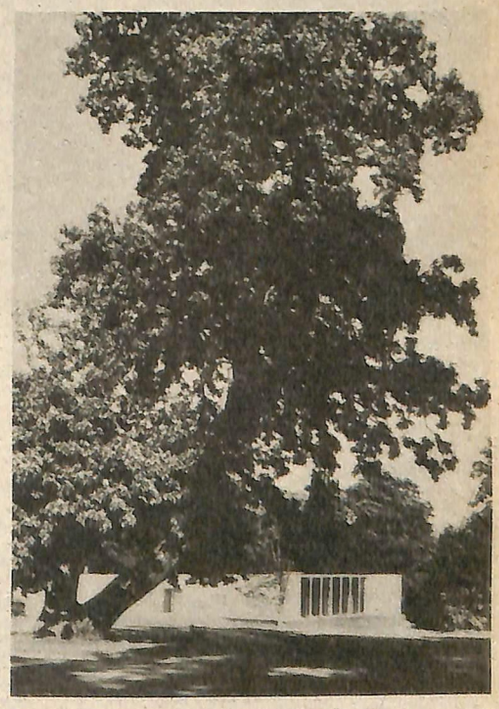

Ernst Barlach-museum in het Jenischpark in Hamburg

de raketskymars

Borssele en het kernafval

In een recente vergadering van de Zeeuwse statencommissie voor milieu werd de Groningse econometrist Herman Damveld ineens haastig de mond gesnoerd. Damveld, bestuurslid van de milieufederatie Groningen en in Zeeland speciaal uitgenodigd om te praten over problemen rond de opslag van kernafval, wilde citeren uit het geheime contract, dat de Provinciale Zeeuwse Electriciteitsmaatschappij (PZEM) vorig jaar sloot met de Franse firma Cogema (Compagnie générale des matières nucleaires) om het radioactieve afval van de kerncentrale van Borssele kwijt te raken.

Geschrokken hamerde de Zeeuwse milieu- en energiegedeputeerde W. Don (PvdA) hem af. Hij verbood Damveld de clausules in het contract tijdens deze officiële vergadering naar buiten te brengen. De reactie van Don was wel begrijpelijk. De bedrijfsvoering van Borssele en de PZEM, zo legde hij uit, staat of valt met het contract. En dat kan vervallen worden verklaard, wanneer één van de contractpartners het zou openbaren. Als hij Damveld zijn gang had laten gaan en Cogema kwaad had gewild, liep Zeeland de kans met een zich ophopende hoeveelheid staven gebruikte splijtstof te blijven zitten, zonder te weten waar die naar toe zouden moeten.

Het contract

De Groningse milieuactivist had willen spreken over de clausules negen en tien uit het contract, dat op 1 januari 1980 in werking is getreden. In clausule negen staat, dat Cogema de mogelijkheid heeft om na 1990 radioactieve afvalstoffen op te slaan in het buitenland op kosten van het leverende electriciteitsbedrijf. „Cogema kan dus op kosten van de PZEM afval opslaan in Egypte of welk land ook," aldus Damveld.
In clausule tien wordt bepaald, dat Cogema pas met de opwerking van de splijtstofstaven begint, als de verglazing van het afval zeker is gesteld. Als die zekerheid er niet is, dan wordt het opwerkingscontract veranderd in een opslagcontract dat na 1995 niet meer geldig is. Na die datum krijgen we dus onze vuile was terug. En die kans nu is levensgroot. Want de verglazing van het kernsplijtafval is nog niet naar behoren ontwikkeld. En de opwerkingsfabriek van Cogema in het Normandische Cap La Hague functioneert nauwelijks.
Voordat eind 1973 de kerncentrale van Borssele ging draaien was er een ongekend aantal (2500) bezwaarschriften binnengekomen. De start werd er alleen maar even door vertraagd. Vervolgens werd de rest van de bevolking in de meest verheven bewoordingen gerustgesteld. „Radioactieve rampen zijn menselijkerwijs niet mogelijk," zo werd geruststellend in folders geschreven. De kerncentrale was nodig om de energieverslindende aluminiumfabriek Péchiney Zeeland binnen te loodsen, waar nu 1300 mensen werken. Péchiney neemt zo'n 90 percent van de kernenergie af. Voor de Zeeuwse bestuurders reden tot hosannah-geroep. Voor de talloze indieners van beroepsschriften aanleiding om bijvoorbeeld dit op te merken: „Er is nog geen afdoende oplossing in zicht voor de opslag van radioactief afval."

De opwerkingsfabriek in La Hague

De Zeeuwse autoriteiten konden echter toen wapperen met een contract met Cogema, die in La Hague zou zorgen voor het opwerken van de gebruikte (oxide)kernbrandstof, nadat die eerst 180 dagen in Borssele opgeslagen had gelegen om de kortlevende radioactiviteit te laten uitwerken. La Hague spiegelde het in 1974 mooi voor: na 1975 zou het bedrijf volop in staat zijn oxidebrandstofstaven à la Borssele te verwerken.
Zó waren de vooruitzichten. Maar sinds die tijd ging in ieder geval in La Hague vrijwel alles mis. La Hague was er vanuit gegaan dat het bijvoorbeeld tussen 1976 en 1980 1450 ton brandstofstaven zou kunnen verwerken. Tot 1979 waren het er nog geen honderd. En dit jaar hoopt men voor het eerst een produktie van 100 ton (in plaats van de geplande 600) te halen.
Volgens de contracten die voor diverse kerncentrales in West-Duitsland, België, Nederland, Japan, Zweden, Zwitserland, Spanje, Italië en Frankrijk zijn afgesloten voor de periode van '75 tot '79 kreeg La Hague 2129 ton brandstof binnen voor verwerking. Wanneer in 1979 de honderd ton gehaald zou zijn blijft er nog 1929 ton brandstof over, die nu nog niet is opgewerkt. Paniek derhalve in La Hague, waar de bewoners zo langzamerhand ook door beginnen te krijgen dat er wat losjes met hun veiligheid wordt omgesprongen.
Herman Damveld: „In La Hague is een opslagbassin voor 250 ton aan staven. Het is dus heel waarschijnlijk dat veel kerncentrales, die hun staven de afgelopen tijd hebben mogen opzenden, nu in de moeilijkheden komen. Wel is in La Hague een opslagcapaciteit aangevraagd tot 2250 ton, maar zelfs al zou die vergunning worden gegeven, dan nog blijven de problemen bestaan."
Dat is eenvoudig voor te rekenen. Cap La Hague krijgt volgens de contracten in 1980 1000 ton kernafval binnen. De verwachting is dat er dat jaar 2000 ton zal kunnen worden verwerkt, waardoor er een overschot van 800 ton zal zijn. Ook al zou La Hague de enorme vergroting van de opslagcapaciteit krijgen, dan nog zal men door het bestaande overschot van 1929 ton met teveel staven zitten en zal dus kernsplijtafval moeten worden geweigerd. Damveld: „Waardoor de boel steeds meer doldraait, want zowel de bassins van La Hague als die van de kerncentrales worden te klein, omdat de opwerking niets voorstelt."

Andere mogelijkheden?

En naar andere opwerkingsfabrieken kan het afval niet. La Hague is de enige fabriek, die nog in bedrijf is. Bij Windsdale in Engeland is in 1973 – na een ongeluk, waarbij 35 mensen besmet raakten – een fabriek stilgezet. Er is er nog één in Japan, de Tokai Mura, maar die is na een niet-effectieve proefperiode van drie maan-

La Hague in cijfers

	feitelijk opgewerkt (in tonnen)	opwerkingsplanning (in tonnen)
1976		
1977	14	200
1978	54	300
1979	30	350
	100 (verwachting)	600
Totaal	198	1450

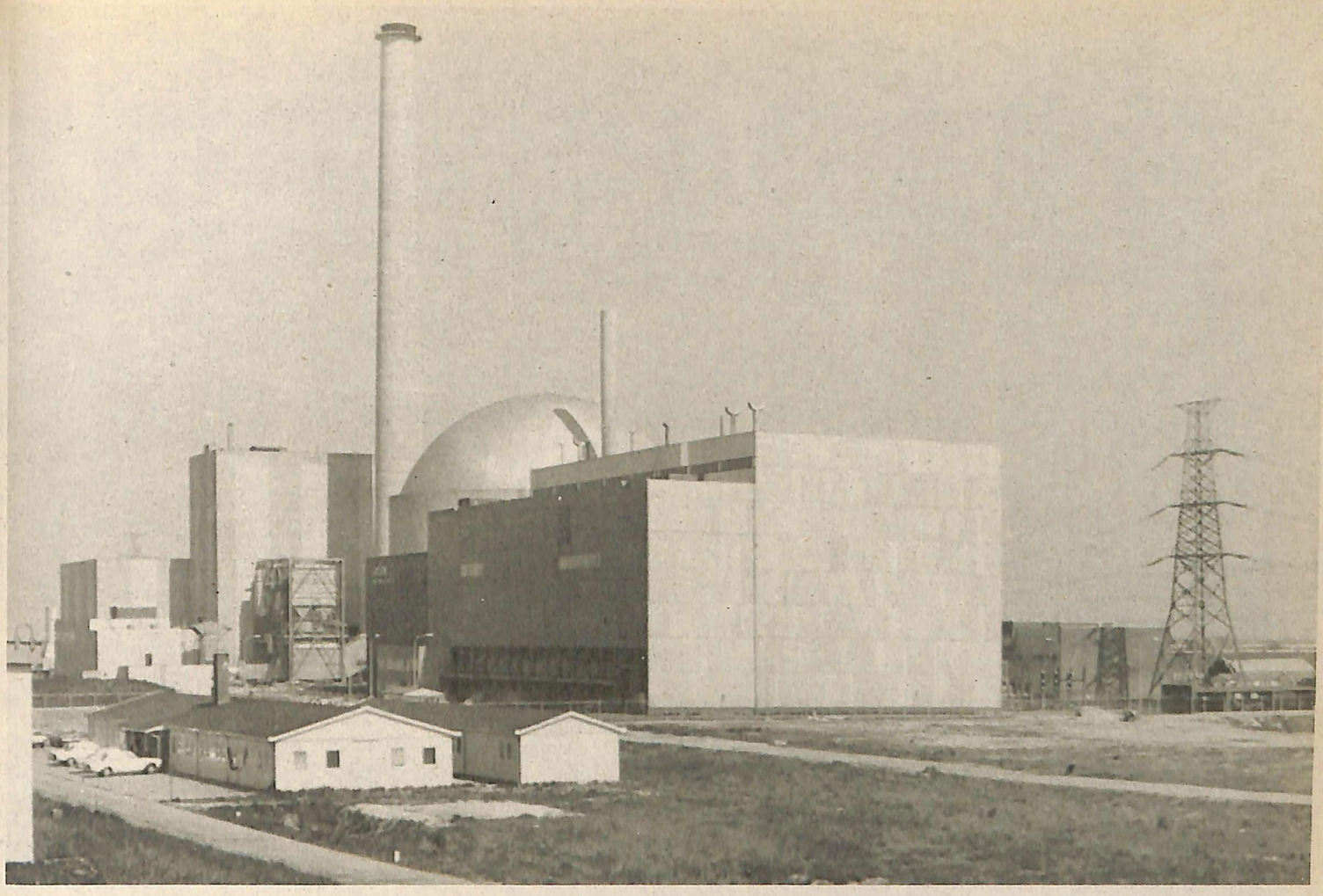

den alweer bijna twee jaar in reparatie.
Om het trieste beeld te vervolmaken: La Hague werkt wel, maar in Frankrijk regelt het klachten over de onveiligheid. De vakbonden zijn zeer kwaad over de gang van zaken. Cogema deert het allemaal overigens niet: niet afhandelen betekent nog geen contractbreuk, zo lezen we óók in de clausules.
Daar draait het nu om. Toen Cogema na 1975 doorkreeg dat de zaak misging is men ertoe overgegaan nieuwe potentiële leveranciers van splijtstofstaven ware wurgcontracten voor te leggen. Alle risico's werden afgewenteld op de kerncentrales, informatie hoefde niet te worden verstrekt, de klanten moesten bij contract „vertrouwen in de technische kunde van de opwerker." We hebben al gezien hoe de overeenkomst bij openbaarmaking van deze regels eenzijdig verbroken kan worden.
Aanvankelijk had Borssele het voordeel in een zo vroegtijdig stadium zijn eerste contract te hebben afgesloten (1975-1979), dat het tot dit jaar alle kernstaven – 12 ton per jaar – in Frankrijk kwijt kon. Maar dat contract loopt dus nu af. Dan treedt ook het nieuwe, het wurgcontract, in werking, waarin ook nog eens bepaald wordt, dat de kernbrandstof tweemaal zolang als voorheen in Borssele moet blijven: 360 dagen.
Denkbeeldig is dus niet dat Borssele de komende tien jaar zijn afval niet kwijt kan. Andere centrales in Europa hebben daar al langere tijd last van en moeten nu op halve kracht verder of gesloten worden. Voor datzelfde blok zit Borssele. Volgens Gedeputeerde Staten van Zeeland moet deze kerncentrale medio 1980 dicht (bij een ongewijzigde situatie) tot voldoende gebruikte brandstofelementen zijn afgevoerd. Maar dat wil men voorkomen door de opslagruimte in Borssele van de staven te verdrievoudigen: van 71 tot 200 ton. Dan kan men het nog wel tien jaar uitzingen op eigen kracht.

Wat moet er gebeuren?
Maar daarna, in 1995, wanneer het nieuwe contract afloopt dreigen we de niet opgewerkte staven van La Hague terug te krijgen en met de nog niet geleverde te blijven zitten. Wat te doen? Dat is vooralsnog een vraagstuk voor toekomstige generaties.
Die moeten er dan in ieder geval voor zorgen dat het afval in glas vervat kan worden, want nu is dat procedé nog lang niet zover. In het Franse Mercoule staat een verglazingsfabriek, de enige ter wereld, maar daar zijn tot nu toe alle experimenten mislukt.
Wat dan? De regering wil er nu als afvalplaatsen vijf zoutkoepels in het Noorden doorjagen. De regering heeft immers haast. Maar het onderzoek naar deze opslagmogelijkheden is bij lange na nog niet afgerond, zal nog vele miljarden vergen en dan is het nog maar de vraag of de koepels geschikt zijn. „En waarom," zo vraagt Damveld zich af, „waarom moet een natuurgebied als Gasselte in Drenthe opgeofferd worden aan de belangen van Péchiney in Vlissingen?"
Zeeland staat nu voor de keus: driemaal zoveel kernafval in de bassins van de Borsselse kerncentrale of Péchiney laten sluiten – dat gebeurt vrijwel zeker, wanneer er geen goedkope kernenergie meer wordt geleverd – met 1300 werklozen als gevolg, wanneer Borssele dicht gaat.
Maar is een verdrievoudiging van de opslag in Borssele dan zonder risico's? Bezorgde wetenschappers, zoals bijvoorbeeld de Amerikaan Richard Webb, hebben uitgeplust dat de grotere concentratie van radioactiviteit bij de „compact-opslag" wel degelijk problemen oplevert. Zij wijzen op de risico's van verhoogde kettingreacties in de bassins, vergroting van de kwetsbaarheid en – nog ernstiger – het koelingsprobleem. Bovendien zijn er grotere sabotagerisico's.

Rien Robijns

sol dier

boeken bladen brochures

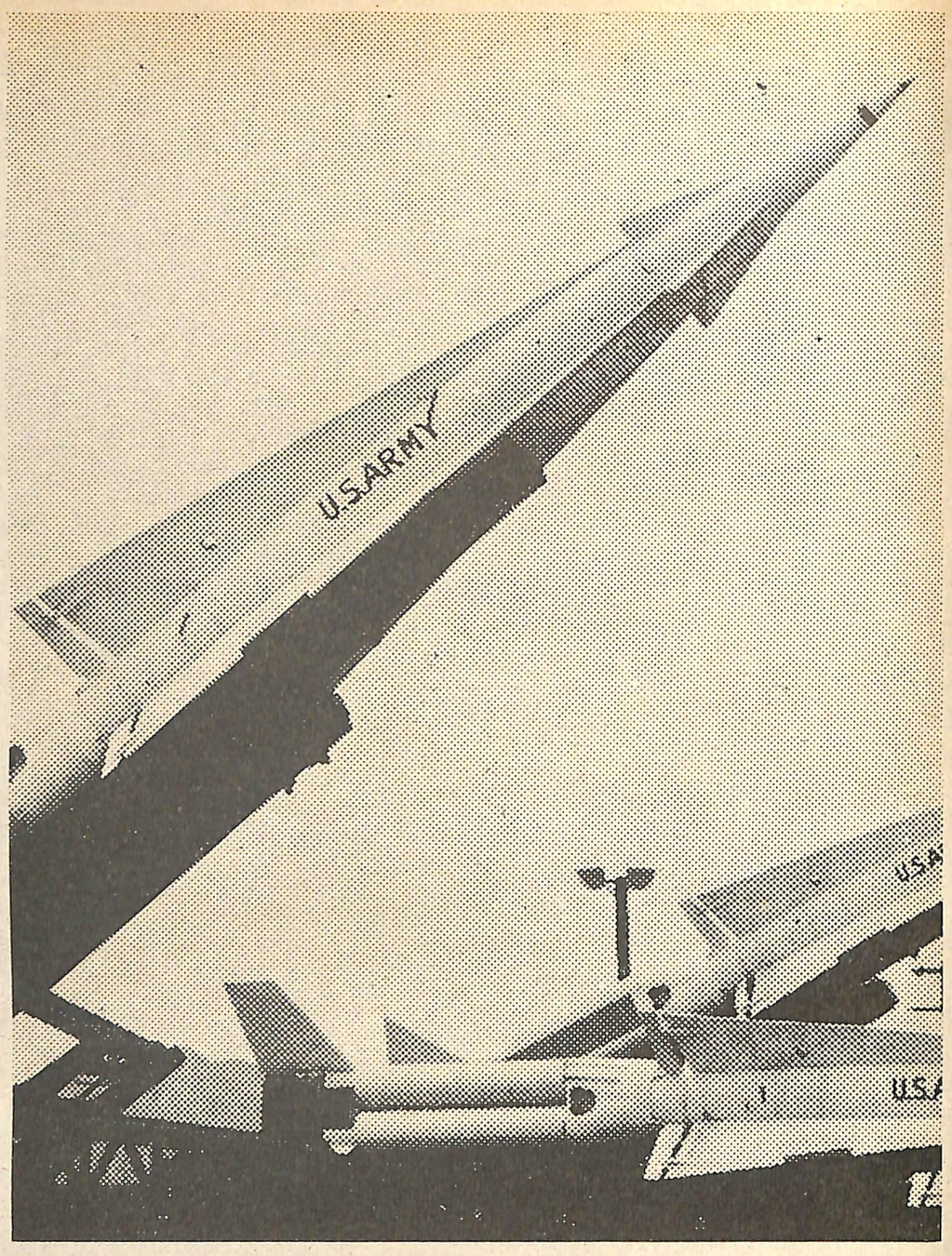

Militaire dienst
Met als titel „Voor de keus gesteld; in militaire dienst of niet?" bracht de Hervormde Jeugdraad en het Landelijk Centrum Gereformeerd Jeugdwerk een informatiemap uit.
De bedoeling van de map is te helpen bij het komen tot een bewuste keuze: wel of niet in militaire dienst. Informatie over de geschiedenis van de dienstplicht en het dienstweigeren, wat houdt een keuring in, hoe gaat dat eigenlijk dienstweigeren, wat is tewerkstelling, wat is een totaalweigeraar, ook de relatie kerken en dienstweigeren wordt besproken. De map besluit met een literatuurlijst en een lijst met adressen van allerlei organisaties en instanties.
„Voor de keus gesteld; in militaire dienst of niet?" is te bestellen bij HJR en LCGJ, Postbus 99 te Driebergen. Prijs *f* 5,—.

Geweldloze weerbaarheid
Kerk en Vrede en de Horstink zijn een serie brochures gestart met vooral aandacht voor de vragen rondom geweld en geweldloosheid. Als eerste deeltje in deze nieuwe serie verscheen „Geweldloze Weerbaarheid, een nieuw model in de strijd tegen onrecht".
Deze brochure geeft een inleiding op de vraag wat geweldloze weerbaarheid nu eigenlijk is. Het eerste hoofdstuk gaat op een aantal begrippen in. Vervolgens komen aan de orde de problemen van de Derde Wereld en die van Europa. In de hoofdstukken vier en vijf wordt geweldloze weerbaarheid omschreven als Sociale Aktie en als een zaak van persoonlijke inzet.
De brochure is te bestellen bij Kerk en Vrede, Utrechtseweg 159 te Amersfoort door storting van *f* 6,20 op giro 435382.

Vrouwen en militaire dienst
Sinds 1 januari 1979 hebben vrouwen het recht om alle mogelijke funkties te bekleden in de krijgsmacht. Ook op dit gebied zijn de laatste formele belemmeringen weggenomen voor gelijkwaardige deelname van mannen en vrouwen. Over de vraag of vrouwen van dat recht gebruik moeten maken wordt in de vrouwenbeweging verschillend gedacht. Kerk en Vrede beantwoordt die vraag op ondubbelzinnige wijze. In een pas uitgegeven bundel knipsels, over vrouwen en militaire dienst, staat: „We hopen dat vrouwen zelf overtuigd raken van het feit dat ze heel goed en efficiënt kunnen vechten, alleen niet **in** het leger maar met alle macht **ertégen.** „Wie zegt dat vrouwen niet kunnen vechten?" is te bestellen voor *f* 3,70 op giro 435382 t.n.v. Kerk en Vrede, Utrechtseweg 159 te Amersfoort.

Ontwapening
Bij het Centrum voor Vraagstukken van Wetenschap en Samenleving (TH-Twente), verscheen onlangs het boekwerk „Ontwapening en Wapenbeheersing, de rol van de Wetenschap en Technologie" van de hand van Boelie Elzen. Deze 180 pagina's tellende wetenschappelijke studie gaat zeer grondig in op de vraagstukken rondom een verbod op kernproeven, de funktie van verkenningssatelieten en de rol van de wetenschap bij wapenbeheersing en ontwapening. Bepaald geen gemakkelijke literatuur! „Ontwapening en Wapenbeheersing" is te bestellen bij de TH-Twente, tel. 053-892985 ('s middags). Prijs *f* 8,50.

Kernwapens (1)
Met als titel „Met het oog op Vrede, praten over Kernwapens" verscheen een ekstra uitgave van het Pax Christi Kommunikatieblad.
De vier hoofdonderwerpen in deze diskussiemap zijn achtereenvolgens: Kernwapens, de Vijand, Ontwapening en Gelovige en kernwapens.
De map is geschreven en uitgegeven m.n. voor mensen die (nog) geen aktie willen voeren tegen kernwapens maar wel meer van het onderwerp willen weten en erover willen praten.
„Met het oog op vrede" is te bestellen door overmaking van *f* 2,50 op giro 593352 t.n.v. Pax Christi, Celèbesstraat 60 te Den Haag.

Kernwapens (2)
Als wegwijzer nr. 11 verscheen bij Pax Christi „Ethiek Kernwapens". Zoals de titel al aangeeft gaat dit boekje over de ethische beoordeling van het handelen met betrekking tot kernwapens, kernbewapening en kernontwapening. Er komen vragen

aan de orde als: is het verantwoord in te stemmen met het bezit en gebruik van kernwapens? Is het ethisch verantwoord kernwapens eenzijdig af te schaffen? Hoe kunnen we voorkomen dat gewetensvragen weggedrukt worden uit het militair-strategische debat?
Het boekje geeft op deze en vele andere vragen konkrete antwoorden. „Ethiek Kernwapens" is te bestellen door storting van *f* 4,20 op giro 593352 t.n.v. Pax Christi, Celebesstraat 60 te Den Haag.

Kernwapens (3)
„Twintig Diskussiepunten over kernwapens" van Drs J. G. Siccama is een uitgave van het NIVV, Alexanderstraat 7 te Den Haag. Op beknopte wijze worden twintig overwegingen aan de orde gesteld die naar de mening van de auteur in de oordeelsvorming over het kernwapenvraagstuk aan bod behoren te komen. De meeste van deze diskussiepunten worden gepresenteerd door het tegenover elkaar stellen van twee standpunten. Deze worden van kommentaar voorzien en er wordt aangegeven of in de argumentatie van de betreffende standpunten bepaalde overwegingen ten onrechte zijn weggelaten. Deze opzet lijkt erg objektief maar is dat in werkelijkheid niet. Op het thema Sociale Verdediging b.v. weet Siccama drie voordelen te noemen en zeven nadelen. Bij de eis van het IKV, „Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland", twee voordelen en zes nadelen. Nu kan één voordeel best zwaarder wegen dan vijf tegenargumenten, maar er gaat toch een suggestieve werking vanuit. Siccama houdt de schijn op objektief te zijn maar is dat in feite niet.
Prijs *f* 2,50 + *f* 1,70 verzendkosten.

Wim Heij

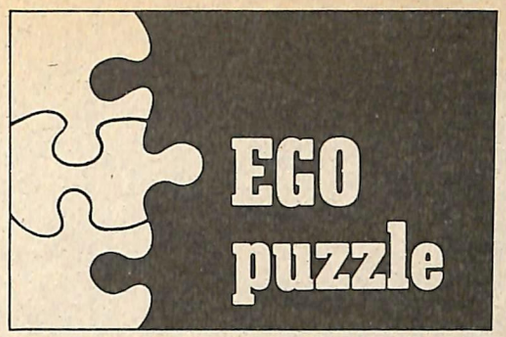

Vergelijkingen

mop + ei + tor = vroeg + rib + den
gal + en + are = nel + me + ega
vaar + ei + cel = drank + vel + opa

Zet van de bovenstaande woorden alle letters voor het = teken in een andere volgorde. Doe hetzelfde met de letters na het = teken. Je krijgt dan drie vergelijkende woordparen (dus bijvoorbeeld: specifiek = bijzonder of : parabel = gelijkenis).
Stuur de drie gevonden vergelijkingen op voor **uiterlijk 4 februari a.s.** naar ons adres: EGO-redaktie, Coornherthuis, Hoofdstraat 84, 3972 LB Driebergen. En zet er even bij of je het liefst een boekenbon of een platenbon zou ontvangen!

Van de visitekaartjes-puzzel in het november-nummer moesten de drie beroepen luiden: vormingsleider, radiomonteur en telegrafist. Er kwamen slechts twee goede oplossingen binnen en de prijzen gaan naar: Knr. I E. van Staveren, 101 AMA-TMD bt, Tonnetkazerne, 't Harde (*f* 25) en C. W. Wegman, 177 Ziekenautocompagnie, Gen. Spoorkazerne, Ermelo (*f* 15).

Ook in 1980 bent u welkom in het Coornherthuis

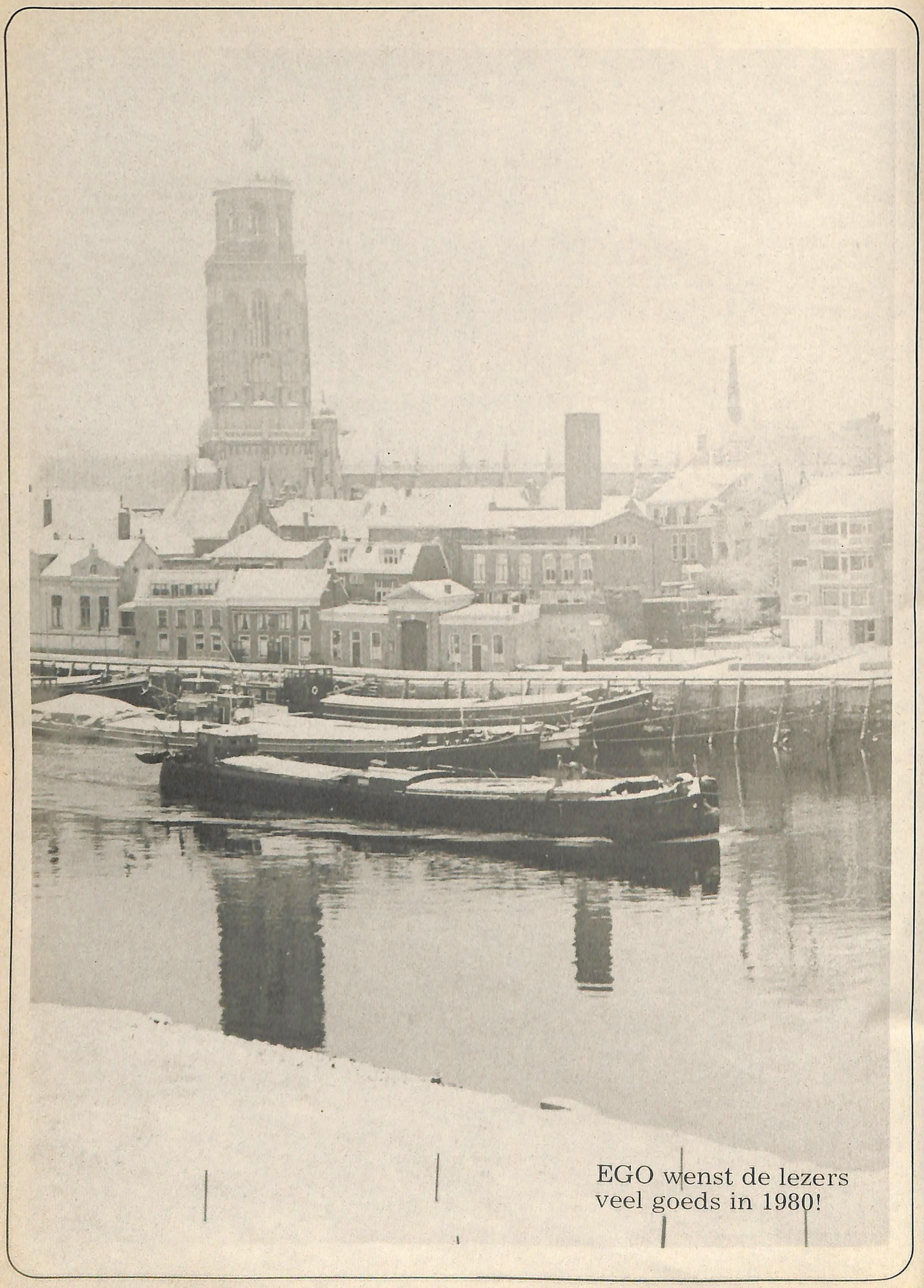
EGO wenst de lezers
veel goeds in 1980!